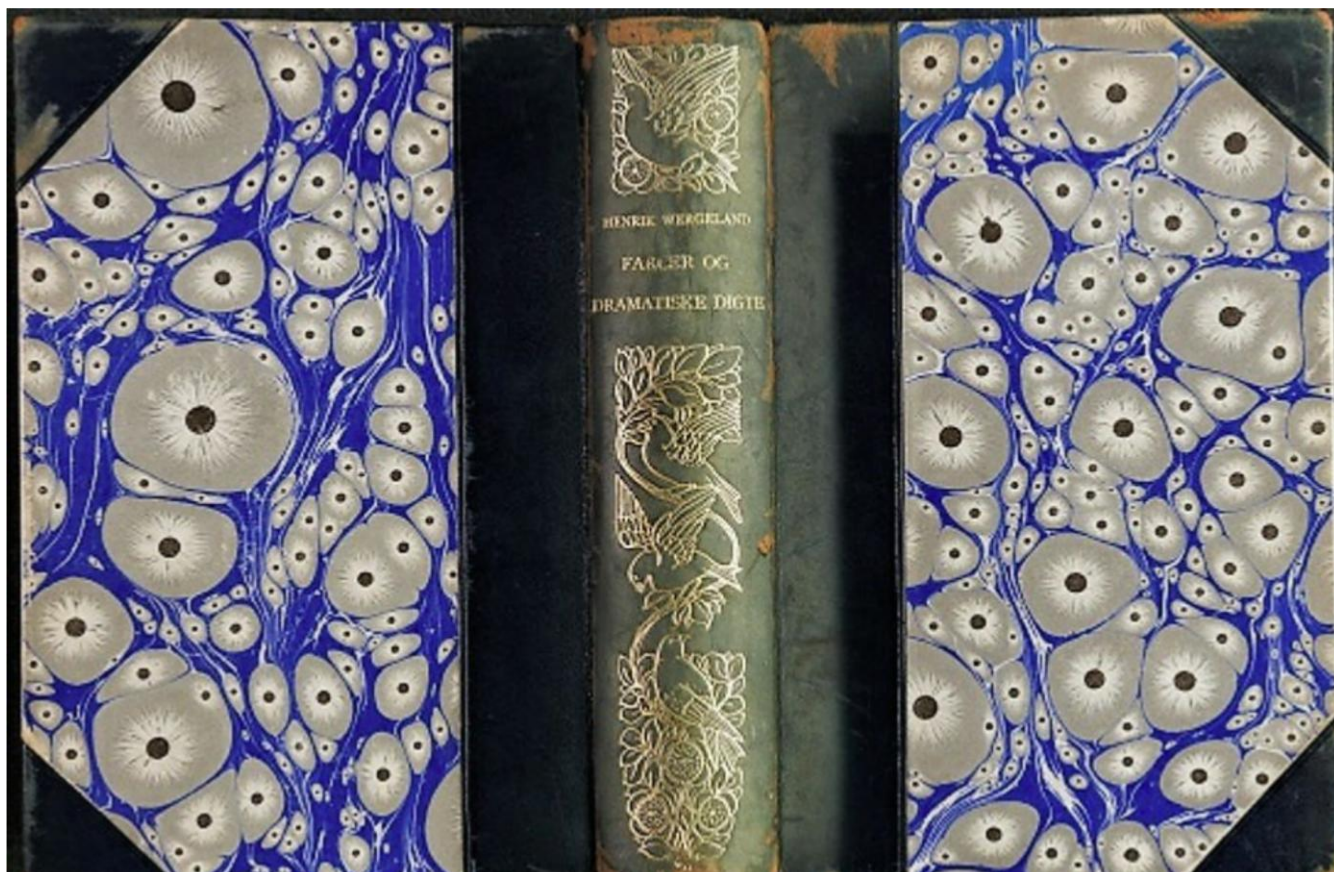

TIDSKRIFT

Utgiven av Nordisk Pappershistorisk Förening

Bokbindningskonst från Norge.

Den norske bokbindaren Hans Mathæus Refsum (1859-1936) skapade underbart vackra papper, dekormålade för hand med en egen teknik. Bilden visar pärmen på hans inbindning av Henrik Wergeland, "Farcer og dramatiske Digte", 1897. Den är hämtad ur Nina Hesselberg-Wang "Bokkunst"

Innehåll

<i>Lennart Eriksson</i>	Ordförandens rader	74
<i>Claes Åkerblom</i>	Christian Storjohann, en värmäländsk visionär	75
<i>Ola Söndén</i>	Nina Hesselberg-Wang: Bokkunst. (Bokanmeldelse)	79
<i>Ingelise Nielsen</i>	"Heri er ingen Mangansulfat p.g.a. Krigen!" Om råstofforsyningen til Silkeborg papirfabrik i 1940'erne	80
<i>Lennart Eriksson, Lennart Stolpe</i>	De svenska massa- och papperskoncernernas utveckling. Rosendahlswerken - den första och mest kortlivade koncernen	85
<i>Lennart Stolpe</i>	Massa- och pappersbruk på vykort	92
<i>Torbjörn Rosenqvist</i>	Tre pappersläkter Rosenqvist i Småland	95

Ordförandens rader

Ordförandens rader

Hej alla medlemmar!

Ännu en gång har vår redaktör, Lennart Stolpe, satt samman ett innehållsrikt nummer av NPHT. Där finns artiklar från tre av våra medlemsländer vilket är glädjande. Flertalet artiklar rör industrihistoria och det är nog ganska naturligt, men det är viktigt att vår tidskrift ämnesmässigt speglar föreningens hela bredd. Som jag förstått av Lennart, ligger flera manus och väntar på att bli publicerade, men att flera författare från alla de nordiska länderna är välkomna. Bidra gärna med textförslag, exempelvis notiser och berättelser från din egen tid i yrkeslivet, det må vara inom industrin eller akademien. Det ger liv åt NPHT!

Föreningens ekonomi är stabil, utgifterna är som planerat och det handlar då om kostnader för att trycka och distribuera NPHT. Efter en hel del arbete är nu alla medlemsavgifter för 2021 inbetalda. Vi får, särskilt i Sverige, se till att det sker mer effektivt nästa år. Förutsättningarna finns. Om coronan inte får för sig att bilda nya varianter, ska vi förhoppningsvis kunna hålla ett fysiskt årsmöte i Åbo i juni nästa år. Tredje gången gillt för det program som planerades redan inför 2020! Mer information kommer i nästa nummer.

Ett litet julkappstips! Föreningen är långsiktigt beroende av Jubileumsfonden. Den behövs för att hålla hög klass på NPHT och hålla medlemsavgifterna låga. Bidra gärna med en summa! Den behöver inte vara stor och vi publicerar ingen lista på "vem som betalat vad". Alla bidrag gör nytta. Gör inbetalning till samma konto som årsavgiften, ange dock "Jubileumsfonden". Kontoinformation hittar du på denna sida. Vill du ge bort ett bidrag som julkapp till någon "som redan har allt" och som uppskattar vår tidskrift, kan du få ett gåvobevis via mejl att skriva ut och ge bort. Kontakta i så fall lennartstolpe@telia.com

På styrelsens vägnar önskas du och dina närmaste redan nu en God Jul och ett Gott Nytt År! Vi hörs, och förhoppningsvis ses, 2022!

Hälsningar

Lennart Eriksson

Nationella redaktörer

Sverige

Lennart Stolpe (huvudredaktör)

lennartstolpe@telia.com

Finland

Jan-Erik Levlin

jan-erik.levlin@iki.fi

Norge

Kari Greve

kari.greve@nasjonalmuseet.no

Danmark

Ingelise Nielsen

in@kglakademi.dk

Material till NPHT

Du kan skicka texten antingen till den lokala redaktören för respektive land, eller till huvudredaktören Lennart Stolpe. Leverera helst texten i digital form, wordformat eller ren textfil. För material i annan form, tag kontakt med huvudredaktören lennartstolpe@telia.com. Bilder bör levereras med bästa möjliga kvalitet helst med upplösningen 300 dpi, men även sämre upplösning kan accepteras. Sista inlämningsdatum 2021: 30/1, 6/3, 28/8, och 23/10.

Nordisk Pappershistorisk Förening

Nordisk Pappershistorisk Förening (NPH) är en ideell förening med uppgift att främja intresset för pappershistoria och pappershistorisk forskning i Norden, i synnerhet beträffande papperets råvaror, tillverkning och användning samt bruksmiljöer och människor vid pappersbruken. Vattenmärken, papperskonservering och konstnärligt bruk av papper utgör andra exempel på föreningens intressen.

Föreningens intresseområden består således av papperstillverkningens samt papperets kultur- och socialhistoria. Ytterligare information om föreningen finner man på www.nph.nu.

Ordförande: Lennart Eriksson,

lennarteriksson.ele@gmail.com

Vice ordförande: Kari Greve

kari.greve@nasjonalmuseet.no

Sekreterare: Tina Grette Poulsson,

tina.poulsson@nasjonalmuseet.no

Kassör: Richard Kjellgren,

richard.kjellgren@shm.se

Medlemskap kan enklast tecknas via föreningens hemsida

www.nph.nu/page3.html eller genom att betala in medlemsavgiften på något av föreningens konton, se nedan. Ange då också namn och adress samt att inbetalningen är en medlemsavgift.

MEDLEMSAVGIFTER

Vid nytt medlemskap gäller halv årsavgift vid inträde 1 januari - 30 juni. Vid inträde under andra halvan av året utgår ingen årsavgift. Året efter betalas hel årsavgift.

Enskild medlem: Sv. 300 SEK, Dk. 205

DKR, No. 260 NOK, Fi. 30 EUR.

Institutioner och företag:

Sv. 600 SEK, Dk. 410 DKR, No. 500 NOK, Fi. 60 EUR.

KONTON FÖR INBETALNING

Sverige PG 85 60 71-6

Norge Skandiabanken IBAN:

N07597104367295

Danmark Den Danske bank, konto 4310662372.

Finland Nordea IBAN: FI48 1028 3500 0442 01

NORDISK PAPPERSHISTORISK TIDSKRIFT

ISSN 1101-2056

Årgång 49, 2021 nr 4

Utgivare: Nordisk Pappershistorisk Förening

Huvudredaktör och ansvarig utgivare: Lennart Stolpe

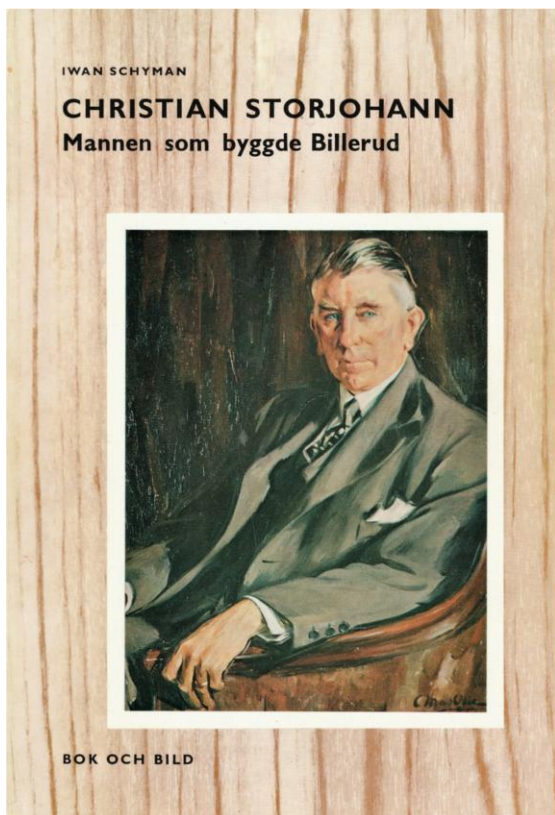
Christian Storjohann, en värmländsk visionär

Claes Åkerblom

Christian Storjohann, mannen som byggde Billerud.

Detta är titeln på en bok som skrevs av Iwan Schyman till hundraårsjubileet av Storjohanns födelse. Titeln är både rätt och fel: Billeruds AB grundades 1883 av Victor Folin och G.T. Lindstedt när Storjohann var 15 år, men det var när han blev disponent för Billerud 1907 som den stora expansionen av företaget började och gjorde Billeruds AB till ett av de större skogsföretagen i Sverige.

Storjohann blev också också en föregångare inom svensk skogsindustri och en av dem som tidigast insåg vikten av forskning och utveckling. Det är ingen slump att han 1917 fanns bland initiativtagarna till Pappersmassекontoret, en tidig föregångare till STFI.

Denna bok publicerades av Iwan Schyman 1968. Schyman träffade bara flyktigt Storjohann och boken är baserad på skriftliga källor och på intervjuer med änkan Agot Storjohann. Porträttet är målat av Helmer Mas-Olle.

“Deporterad från Norge”

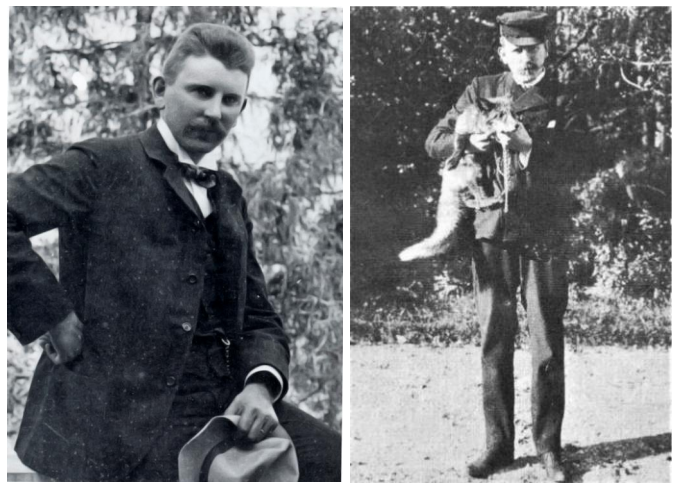
Men låt oss ta det från början. Christian Storjohann föddes i Bergen 1868. Han växte upp i en köpmannafamilj, fjärran från jordbruk och skogsindustri. Han har själv berättat hur han ville gå till sjöss. Föräldrarna ville annorlunda. I juletid 1883 sprang fadern ihop med Fredrik Meltzer Mohn, en gammal bergensare som hade slagit sig på jordbruk utanför Säffle i Värmland. Sverige och Norge var ju i union vid denna tid och många var de norrmän som hade verksamhet på den svenska sidan av gränsen.

Det bestämdes att unge herr Storjohann skulle följa med makarna Mohn till Värmland och bli elev på deras gård. "Jag blev deporterad", har Storjohann långt senare berättat. Men snart väcktes intresset för jordbruk. Lantbrukspraktikant, Ultuna, Alnarp, lantbruksinspektör, åter till Värmland och snart arrendator i Långserud, en driftig sådan. Ungefär så såg de första tio åren i Sverige ut.

Från lantbruk till industri

Ryktet om den skicklige arrendatorn spred sig och 1892 anställdes han som lantbruksinspektör på Hillringsberg i värmländska Glava - för övrigt i norsk ägo. Jordbruket, med 250 hektar åkermark, förbättrades snabbt. Successivt fick Storjohann ett allt större ansvar. Snart var han bruksförvaltare och 1901 utsågs han till direktör i Hillringsbergs AB. Bolaget hade samma år förvärvats av Wargöns AB. Det var nu som han på allvar knöt kontakt med skogen och skogsindustrin. Hillringsberg omfattade 12 500 hektar skog. Järnbruken vid Glasfors och Lenungshammar hade lagts ned. Istället användes skogsråvaran till två nya slipmassafabriker. Storjohann stannade på Hillringsberg till 1907 då han blev disponent i Billeruds AB. Billerud ägdes av ett konsortium och i bolagsgruppen ingick ytterligare tre bolag: Stömne Bruks AB, Nors Järnbruks AB och Slottsbrons Sulfit AB. Storjohann blev disponent för samtliga dessa bolag. I samma veva förvärvade Billerud även Hillringsbergs AB.

Billerud hade alltså ett kvarts sekel på nacken när Storjohann gjorde entré. På denna tid hade Billerud utvecklats från sulfitfabriken i Säffle till ett bolag med bruk även i Stömne, Slottsbron och Torsby. Men detta var bara en början. Efter Storjohanns tillträde tiodubblades årsomsättningen på bara tio år till 20 miljoner kronor. Vid något tillfälle plockade Storjohann upp det valspråk som sedan blev hela Billeruds: "Nulla dies sine linea", myntat av Plinius den äldre och i Storjohanns tolkning: "Ingen dag utan framsteg."

Två foton av Christian Storjohann i yngre dagar, båda troligen tagna omkring år 1900. På den högra bilden poserar Storjohann med en rävlänkande jakthund, vilket illustrerar ett av hans fritidsintressen.

Köpa skog blev viktigt

Billeruds expansion följde helt Storjohanns linje. Han har senare berättat hur han redan som ny disponent satte upp en tydlig målsättning - och den höll han fast vid under alla år. Målet var att samla alla bruk utmed Byälven och Glafsforden i ett och samma bolag.

Billerud växte starkt under 1910-talet och snart var tiden mogen för ett nytt kontor i Säffle. Här samlades de olika brukens förvaltningar och det hela utvecklades till Billeruds huvudkontor.

Billeruds huvudkontor. Byggnaden ritades av Göteborgsarkitekten Ernst Thorulf och stod inflyttningsklar 1918. Det blev en pampig byggnad med exklusiva materialval. Den norra gaveln försågs med ett större burspråk och bakom detta hade Storjohann sitt kontor - med utsikt över Billeruds

Under 1910-talet rapporteras det om upprepade mark- och skogsköp. 1948 ägde Billerud 12 procent av de värmäländska skogarna, ett markinnehav som var fördelat på 41 socknar. Skogen och träden är ju förutsättningen för pappersindustrin, och här hade Storjohann ett stort intresse för forskning och förädling. Det gällde att utveckla plantor med god växtkraft, men även att ta hand om hela trädet. Mjölkproduktion och avel var andra ämnen som intresserade honom. Även detta fick han utlopp för under Billerudsåren. Med de många bolags- och fastighetsförvärven följde ofta jordbruk. De mindre gårdarna arrenderades ut medan de större jordbruken lades in i en egen förvaltning inom Billerud. Storjohann följde med intresse mjölkavkastningen.

Engagerad i branschens utveckling

Storjohanns namn dyker allt oftare upp i pressen. Ofta handlar det om de många uppdragen, såsom rapporter från möten inom Statens industrikommission, Sveriges industriförbund eller Svenska Cellulosaföreningen. Detta var organisationer där Storjohann hade ett starkt engagemang. 1919 blev han invald i den nyinstituerade Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien. Det är intressant med tanke på att han inte hade någon teknisk utbildning. Men Storjohann läste allt som gavs ut inom pappers- och cellulosaoområdet. Böcker, rapporter och artiklar passerade genom Villa Bille-rud. Hustru Aagot har långt senare berättat hur sänglampan sällan slocknade inne hos maken. Storjohann tycks ha haft en obegränsad energi, men han ställde även stora krav på sin omgivning.

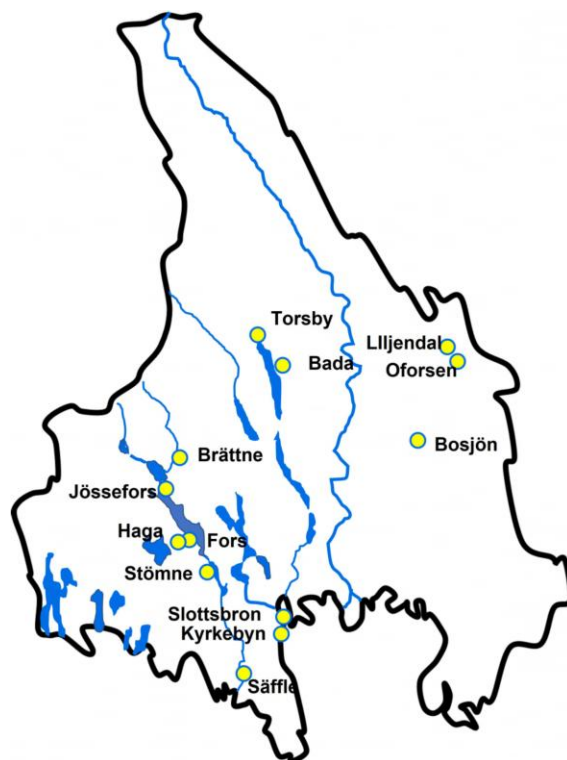
Våren 1917 söktes "föreståndare för den af cellulosa- och trämassetillverkare planerade försöksanstalten". Sökanden skulle vara beredd att "omedelbart kunna företaga en studieresa till U.S.A. och Canada". Intresserade ombads

kontakta Christian Storjohann. Storjohann insåg att det fanns ett stort behov av att utveckla såväl maskiner som tillverkningsmetoder. Lösningen blev en nationell försöksanstalt för cellulosaindustrin, en motsvarighet till stålindustrins Jernkontoret. Pappersmasskontoret slog upp portarna 1917 med Hugo Wallin som föreståndare. Laboratoriet placerades i Stockholm. Särskilt långvarig blev nu inte denna satsning. Det tidiga 20-talet präglades kanske för mycket av den allmänna lågkonjunkturen. Kontoret upphörde redan 1922 - men brukar ibland framhållas som en föregångare till Svenska Träforskningsinstitutet (STFI).

Billerud växer

Medan Storjohann gjorde sig alltmer känd i industrikretsar kunde han belåtet se hur Billerud växte med stormsteg. Helt i linje med hans vision hade man under 1910-talet systematiskt köpt upp ett antal värmäländska bolag: Råmen-Liljendal, Bosjö Bruk, Jössefors AB, Sälboda AB och Charlottenbergs AB. Bland förvärven fanns bruken i Liljendal, Oforsen, Bosjö, Jössefors och Brättne. Sedan tidigare ägde man också Fors och Haga i Glava, liksom Bada bruk och Torsby träsliperi. Många av dessa lades ned. Det var skogarna man var ute efter! 1920 förvärvades Borgviks AB med Kyrkebyns sulfitfabrik. Förutom 165 000 hektar skogsmark ägde Billerud 1918 fyra sågverk, fem träsliperier, tre sulfitfabriker, en sulfatfabrik och därtill två kraftverk. Massa och trä - men inget papper.

Det första pappersbruket kom in i bilden 1917, i samband med förvärvet av Brättne Bruk. 1921-22 gjordes det dock en storsatsning i Säffle. Sulfitfabriken från 1883 kompletterades med ett pappersbruk och med smörpapper som specialitet. Billerud var plötsligt en storkoncern med aktien noterad på Stockholmsbörsen.

Tretton bruk som ägdes/hade ägts av Billeruds AB 1920. 1907, när Storjohann tillträdde som disponent, var antalet fyra.

Nya produkter

Men allt var inte frid och fröjd. Våren 1918 rapporteras det om problem med trämasse- och cellulosaeporten. Svenska Dagbladet berättar hur Storjohann var i England för att förhandla om skyddstullarna. Han var vid den här tidpunkten vice ordförande i Svenska cellulosaföreningen. Ett annat aktuellt ämne 1918 var foderbrist. I sann Storjohannanda - han brann ju för nya användningsområden - diskuterades cellulosa som nödfoder för kreatur. Apropå kor. Hösten 1917 rapporterade tidningarna om det nybildade Svenska Mjölkkonserveringsaktiebolaget. En av de fem stiftarna var Christian Storjohann. Det handlade om att tillverka torrmjöl. Billerud var vid det här laget Värmlands största mjölkproducent och en av Storjohanns ledstjärnor var ju förädling. Vid det här laget kunde han knappast ana att Billerud 50 år senare skulle vara en världsledande tillverkare av vätskekartong - för just mjölk.

I maj 1918 rapporterar Svenska Dagbladet om det nystartade Aktiebolaget Spritmotorer med fabrik i Uppsala. En av stiftarna var givetvis Christian Storjohann. Han dyker upp i de här sammanhangen redan 1910, inom konsortiet AB Ethyl som ägde patent på att framställa etanol ur avfallsluten från sulfitprocessen. Krigsåren innebar bensenbrist och plötsligt blev det aktuellt att sälja sulfitspriten som motorsprit - därav Storjohanns intresse för AB Spritmotorer. Billeruds första spritfabrik i Säffle började planeras 1913 och stod klar 1920. Nu var kriget över och bensen återigen tillgänglig. AB Spritmotorer gick i konkurs 1920 så dit hann det knappast bli några leveranser för Billeruds del. Däremot satsade Billerud stort på framställning av sulfitsprit, med spritfabriker vid bruken i Säffle, Slottsbron och Jössefors.

1921 fick Christian Storjohann Pro Patria-medaljen - för flit och trohet. Han hade nu varit disponent i Billerud under 14 års tid. Det återstod 26 år innan han skulle lämna posten!

Den 16 januari 1926 återfinns en intressant rubrik i Svenska Dagbladet: "Sverige lämnar råmaterial till konstullen". Tekniken för att tillverka konstsilke ur cellulosa hade funnits sedan 1890-talet. Ett par decennier senare fick Storjohann upp ögonen för konstsilke och så kallad viskosmassa. 1921 svarade Billerud för halva världsproduktionen med tillverkning i Kyrkebyn och senare även vid Slottsbron och Jössefors. Kunderna fanns inom textilindustrin i Italien, Frankrike, Holland, USA och Japan. Storjohann svarade själv för många av affärsresorna - ofta i sällskap med hustru Aagot. Hon behärskade italienska och tyska. Därmed var de viktigaste exportmarknaderna avklarade. Silkesmassan är ännu ett bra exempel på Storjohanns intresse för att hitta nya användningsområden för skogsråvaran. Just den här massan blev dessutom upprinnelsen till Billeruds forskningslaboratorium i Säffle. Det handlade om en extra ren massa, i stort sett fri från lignin och hemicellulosa - en massa som senare löstes upp till viskos och omformades till antingen rayonsilke som gick vidare till textilindustrin, eller till en genomskinlig folie, cellofan. För att kontrollera renheten på massan byggde Billerud ett laboratorium inne på bruksområdet i Säffle - "viskoskontrollen". Byggnaden inrymde en fabrik i miniatyr, inklusive ett spinneri. Här testades renheten hos massan, liksom styrkan och kvaliteten hos de spunna trådarna. Så

småningom byggdes kontrollanstalten ut till ett forskningslaboratorium.

Förändring av företagsstrukturen

1930 rapporterade tidningarna om "Stor omläggning i Billeruds drift". Det handlade om att fullfölja Storjohanns idéer om centralisering och vidareförädling av skogsråvaran. Tillverkningen av slipmassa lades ned helt. På några år stängde man slipmassalinjen i Jössefors samt slipmassabruken i Torsby, Liljendal, Oforsen och Haga. Istället gjordes det ytterligare satsningar på konstsilke. I Säffle tillverkades redan 12 000 ton smörpapper och man var därmed världsledande. Sågverksrörelsen koncentrerades till Gruvön och Hillringsberg.

1930 beslutade man att bygga Gruvöns bruk som stod klart 1931. Billerud var känt för att ta stora lån. Storjohann vågade ge sig in i stora satsningar - och han lyckades för det mesta. Ett exempel på en sådan satsning är just Gruvöns bruk där finansieringen löstes genom en nyemission. Många förordade att fabriken skulle placeras på klassisk Billerudsmark - i Stömne eller invid Slottsbrons bruk. Storjohann hade lite vidare vyer och insåg att Gruvön vore den optimala platsen. Där fanns det som man saknade i Stömne och Slottsbron, nämligen nästan obegränsade ytor, direktkontakt med järnväg och en djuphamn. I september 1931 drog produktionen igång, en investering på 6 miljoner kronor, med en sulfatmassafabrik och två pappersmaskiner som tillsammans producerade 15 000 årston kraftpapper. Siffrorna kan jämföras med 2019 års satsningar vid Gruvön: drygt 7 miljarder kronor och en förväntad årsproduktion på över en halv miljon ton!

Gruvöns Bruk under byggnad 1931. Projektledare var John Spangenberg. Fabriken byggdes på ett för tiden ovanligt framsynt sätt genom att den skulle kunna utökas utan stora ombyggnader.

Forskning en hjärtefråga

Christian Storjohann insåg tidigt vikten av forskning och produktutveckling, kanske mer än någon annan i branschen. Om 1910-talets satsning på Pappersmassekontoret blev kortvarig, så medverkade Storjohann 1930 till en professur i cellulosateknik och träkemi vid KTH i Stockholm. Bara några år senare gjordes det nya forskningssatsningar i Säffle - först i den tidigare nämnda "viskoskontrollen" och 1943 i ett nytt forskningslaboratorium.

Hösten 1944 rapporterade tidningarna att Billerud stod väl rustat inför freden. Medan många företag hade legat lågt under krigsåren satsade Billerud på ett av de områden som Storjohann brann allra mest för - forskning och utveckling.

1948 var 35 personer anställda vid laboratoriet. Det här var bara början på Billeruds storartade forskningssatsning. 1956 beslutade bolagsstyrelsen om en 10-miljoners-investering. Den innefattade en experimentfabrik i Jössefors och en storslagen forskningsinstitution i Säffle. 1963 var 170 personer sysselsatta vid Säffleenheten, varav 30 akademiker. Tyvärr fick Storjohann aldrig uppleva dessa satsningar - men det handlade tveklöst om satsningar i hans anda.

I slutet av 1940-talet hade den lilla försöksanläggningen inne på bruksområdet i Säffle byggts ut på både längden och höjden. 1963 kunde man flytta in i en helt nybyggd forskningsinstitution belägen i skogsområdet i bakgrunden på bilden.

Storjohann avgår som disponent efter 40 år

"Storjohann kan med skäl vara lika stolt över sitt verk som delägarna kan vara över honom. Steg för steg har han målmedvetet fört samman de olika företagen inom Billerudskoncernen, ordnat råvaru- och kraftfrågor, utvecklat skogstillgångarna, moderniserat produktionen och utvecklat produkterna från enkel slipmassa till högförädlade produkter som konstsilkemassa, greaseproof (smörpapper) och kraftpapper. Personligen har han knutit kontakter med avnämare i alla länder, tagit risken av en avsevärd skuldsättning, men konsekvent inriktat sig på företagets konsolidering". Det var Gunnar Sundblad vid Iggesund som 1938 skrev så vackert om sin branschkollega inför dennes 70-årsdag. Han avslutade porträttet med ett konstaterande: "Förnämsta egenskapen: Hans oförbränneliga energi och okuvliga viljekraft."

När Christian Storjohann närmade sig 80 år valde han att lämna vd-posten. Medan han fortsatte som styrelseordförande blev det istället Yngve Simonsson som tog plats på Storjohanns kontor. Simonsson hade tidigare varit chef för Bergslagens Järnvägar. Nya Wermlands-Tidningen tittade in på huvudkontoret i Säffle dagen efter vaktombytet.

"Storjohann är mannen som alltid fått rätt", konstateras det i artikelrubriken. Orden är Yngve Simonssons som berättar att han under många år med beundran följt

Storjohann och sett hans storverk utvecklas. Ödmjukheten var stor.

Christian Storjohann, med hustru Agot, på hans 80-årsdag

Och sedan ...

Hur har det då gått med Billerud? Utvecklingen gick vidare, även utan Storjohann. Under 1960-talet förvärvades exempelvis Fredriksbergs bruk i Dalarna. På 1960-talet byggdes också en massafabrik i Portugal, Celbi, som använde snabbväxande eucalyptus som råvara. 1977 tog Billerud över Uddeholmsbolagets skogsindustridel.

Många minns 100-årsjubileet 1983 i Säffle och Borgvik. Framtiden skulle dock bli dramatisk. Bara något år senare kom Stora in i bilden. Genom en strukturaffär blev Billerud ett dotterbolag i Stora-koncernen. För Säffles del innebar det ett hårt slag. 1989 avvecklades huvudkontoret. "Vad skulle Storjohann ha sagt" utbrast en uppgiven ledarskribent. Ja, Storjohann brann ju för strukturrationalisering och effektivisering. Men detta kanske inte var vad han hade tänkt sig. Eller så hade han ännu en gång plockat fram sitt valpråk: Nulla dies sine linea - Ingen dag utan framsteg ...

Resterna av Storjohanns Billerud ingår idag i en rad storföretag. Idag är det uppskattningsvis 1 200 varmlänningar som har sin dagliga sysselsättning inom det som skulle kunna kallas "gamla Billerud". Främst finns dessa inom Billerud Korsnäs med fabrik vid Gruvön i Grums, inom Stora Enso med sågverk och träfabrik vid Gruvön och forskningsenhet i Karlstad, liksom inom skogsförvaltningen. De finns också inom Nordic Paper med fabriken i Säffle - den fabrik som 1883 lade grunden för hela Billerudskoncernen. Några av dem finns också inom Fortum, det bolag som förvaltar den tidigare kraftdivisionen.

2018 var det 150 år sedan Christian Storjohann föddes. Vid Billerud Korsnäs Gruvön pågick då bygget av världens modernaste kartongmaskin. Vid Stora Ensos forskningsenhet i Karlstad arbetas det dagligen med att förbättra proces-ser och material och att hitta nya användningsområden för skogsråvaran. I Skogsindustrins forskningsagenda 2019 lyfte man särskilt fram textilmassa och fordonsbränsle - två av de områden som Christian Storjohann brann för redan 100 år tidigare.

Nina Hesselberg-Wang: Bokkunst.

Dekorerte forsatser og overtrekk på papir og tekstil fremstilt av Universitetsbibliotheksbogbinder Hans Mathæus Refsum.

Bokanmeldelse av Ola Søndena

En av de store gledene ved å jobbe på Spesialsamlingen ved Universitetsbiblioteket i Bergen, er tilgangen til store samlinger med antikvariske bøker, og dermed til dekorerte bokbind og bokkunst produsert gjennom hundrevis av år. Og gleden blir ekstra stor når man på sine vandringer i bokmagasinene vilkårlig plukker ut en bok fra hylla, og oppdager at den er dekorert med et fargesprakende bokbind, laget av mesteren selv, den norske bokbinderen og bokkunstneren Hans Mathæus Refsum (1859-1936).

Bok- og papirkonservator Nina Hesselberg-Wang, tidligere ansatt ved Nasjonalbiblioteket i Oslo, publiserte tidligere i år en e-bok om Refsum, "Bokkunst. Dekorerte forsatser og overtrekk på papir og tekstil fremstilt av Universitetsbibliotheks-bogbinder Hans Mathæus Refsum". (Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no. Oslo 2021) Boka er først og fremst en praktfull visuell fremstilling av Refsums store spekter av dekorerte papir og bokkunst, i tillegg til en kort biografisk innledning om Refsums karriere og virksomhet.

Refsum avla svennebrev som bokbinder i Kristiania (Oslo) i 1879, og tilbrakte deretter seks lærerike år som bokbinder i USA, i Chicago og New York. Etter hjemkomsten til Kristiania etablerte han sitt eget bokbinderveksted i 1887. Allerede året etter ble han utnevnt til Universitetsbibliotekets faste bokbinder, ett fast oppdrag som sikret fir-maet gode inntekter og som varte i nærmere 40 år. Refsums Bogbinderi fikk etter hvert flere faste oppdragsgivere, bl.a. forlag og museer.

Hesselberg-Wang fremhever Refsum som en pioner innen norsk bokkunst, noe hun bl.a. synliggjør svært godt gjennom bruk av uttalelser og historiske kilder fra Refsums egen samtid. Et hovedpoeng for Hesselberg-Wang er at Refsum revitaliserte bruken av gamle teknikker for dekorering av papir i Norge, som en motvekt mot bruken

av masseproduserte trykte dekorerte papirer. Samtidig er det rett å si, som også Hesselberg-Wang påpeker, at han skapte en særegen og ny "Refsumsk" tradisjon og en helt ny æra innen norsk og europeisk bokkunst, gjennom sin enorme kreativitet og spennvidde i utforskningen av ulike teknikker og materialtyper.

Refsum eksperimenterte og utforsket historiske klister- og marmoreringsteknikker på papir, men utviklet etter hvert sine egne (og hemmelige) metoder for å dekorere også andre materialtyper, som skinn og shirting. Han eksperimenterte også med stempeltrykk på papir, og bl.a. bruk av gullstøv og pressede blomster på bokomslagene. Og det er betegnende for Refsums posisjon at han i 1921 var den første kunsthåndverkeren som holdt separatutstilling i Kunstindustrimuseet i Oslo.

Hesselberg-Wang er den fremste kjenneren av Refsums bokkunst, og hennes innledende tekst er svært god og fascinerende, men jeg kunne ønsket meg flere personlige og faglige vurderinger fra hennes side, som i større grad kunne underbygge og utfylle de mange eksemplene som vises i boka.

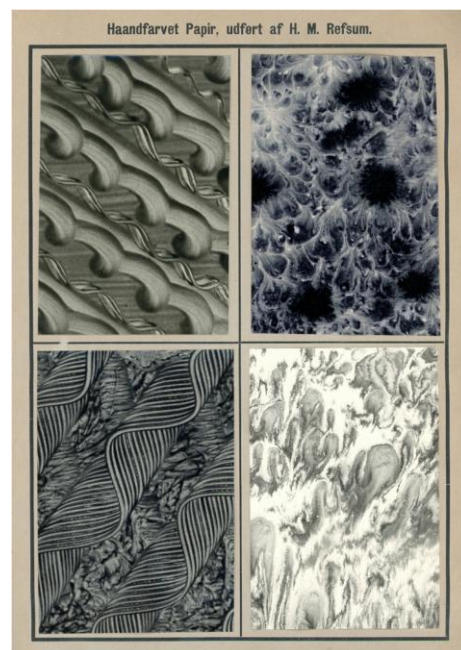
For den visuelle delen av boka, med de mange eksemplene på Refsums papir- og bokkunst, er en ren nytelse for øyet, og en etterlengtet og svært viktig kulturhistorisk presentasjon av Hans Mathæus Refsum. Man skulle bare ønske at leserne fysisk fikk føle på sanseligheten og taktiliteten man opplever i møtet med Refsums bokbind og dekorerte papir. Kanskje det er på tide med en ny utstilling? Lenke til boka:

<https://www.bokselskap.no/boker/bokkunst/tittelside>

Biografiske opplysninger: Ola Søndena, Seniorrådgiver og arkivar, Seksjon for Spesialsamlinger, Universitetsbiblioteket i Bergen

Illustrasjoner fra: "H.M. Refsum. Universitetsbibliotheks-Bogbinder. Etableret 1887", utgitt i Kristiania in 1903. Boka inneholder tekster av O.A. Overland, Hans Dedekam og Johan Bøgh.

"Heri er ingen Mangansulfat p.g.a. Krigen!"

Om råstofforsyningen til Silkeborg papirfabrik i 1940'erne

Ingelise Nielsen

Baggrund

I 2000 lukkede Silkeborg papirfabrik efter en periode med skiftende ejere (svenske Stora Papyrus 1990-92 og tyske Drewsen Spezialpapiere 1992-2000). Dermed sluttede en epoke i dansk papirfremstillings historie.

Heldigvis havde man været så forudseende at overdrage papirfabrikkens store arkiv til Lokalhistorisk Samling på Silkeborg Bibliotek i 1983, mens fabrikken stadig var dansk-ejet. Den oprindelige aflevering af arkivmateriale er sidenhen blevet suppleret et par gange, og en samlet registratur gør det muligt at finde rundt i materialet. Dermed har vi i dag en enestående mulighed for at få et indblik i dagligdagen på en papirfabrik over en lang årrække.

Under oprydningen efter fabrikkens lukning fandt man desuden en større samling papirprøver, som stammede fra produktionen på fabrikkens tre papirmaskiner i årene 1930-1967. Prøverne er forsynet med recepter og dermed et andet værdifuldt kildemateriale fra Silkeborg papirfabrik. Prøvesamlingen befinder sig i dag på Institut for Konservering (Konservatorskolen) i København og er tidligere beskrevet i NPHT 3/2004.

Det var et blyantsnotat på en af papirprøverne, der igangsatte arkivundersøgelsen, som danner grundlaget for denne artikel, hvor temaet er indkøb af råstoffer samt fremstillingen af sikkerhedscheckpapir og seddelpapir på Silkeborg papirfabrik i 1940'erne med særlig fokus på årene under og umiddelbart efter anden verdenskrig. Som kildemateriale er anvendt indkøbslister, beholdningslister, regnskaber og korrespondance mellem Silkeborg papirfabrik og De forenede Papirfabrikkers hovedkontor i København, hvor bl.a. den fælles indkøbsafdeling havde til huse. Desuden har papirprøvesamlingen bidraget med nyttig information.

Indkøb af papirmasse

Sverige og Finland har gennem årene været storleverandører af papirmasse til Silkeborg papirfabrik, men under anden verdenskrig blev det gradvist vanskeligere at opretholde denne import. I juli 1943 beklager man fra dansk side, at Finska Cellulosaföreningen "...nu ikke tør paatage sig at levere de tidligere i Udsigt stillede 13.500 tons for indeværende Halvaar, men reserverer sig 2100 tons for senere Opgørelse og senere Leverance" (1).

Importen af papirmasse fra Sverige blev også påvirket af krigen. I november samme år skriver Hovedkontoret til Silkeborg: "Vi vil ikke undlade at varsko om, at det er meget sandsynligt, at vi indtil videre ikke vil faa mere svensk Masse i det hele taget - hverken letblegelig eller helbleget, saa vi vil anbefale Dem at gaa Deres Beholdning igennem, og hvis det er nødvendigt og muligt saa spar på svensk Masse foreløbig" (2).

Efter krigens afslutning kom der hurtigt gang i importen fra Sverige. I juni 1945 skriver Hovedkontoret, at den danske stat har arrangeret køb af 10.000 tons cellulose fra

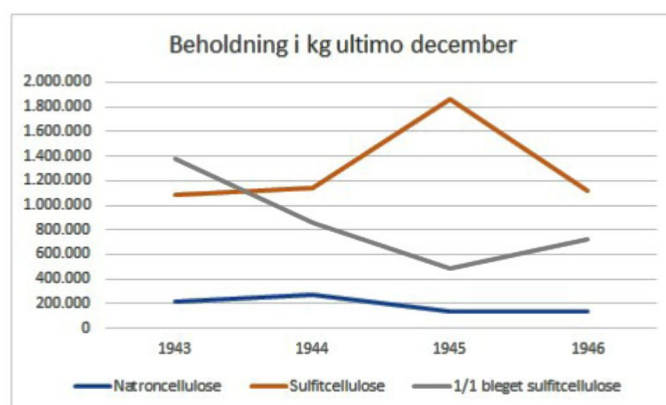
Sverige, hvoraf 1000 tons Strøm sulfit er reserveret til Silkeborg:

"Der findes i Øjeblikket kun 350 Tons Masse disponible, men Fabrikken gaar i Gang igen i Begyndelsen af Juli, og saa vil hurtigt de manglende 650 Tons være færdigproduceret, saaledes at vi kan tænke paa at finde en Baad for alle 1000 Tons til Dem i anden Halvdel af Juli" (3).

Det var dog ikke alle typer masse, der var lige nemme at tilvejebringe. I juli 1945 beder Silkeborg om at få indkøbt asp masse, men Hovedkontoret svarer: "Asp Masse kan ikke skaffes, idet Diesen Fabrikken er afgivet til Russerne" (4). Det svar er Silkeborg åbenbart ikke helt tilfreds med og henvender sig igen en måned senere til Hovedkontoret, som svarer:

"Vi bemærker, at De ikke mener at kunne undvære Asp Masse, men at De er dækket i 6 á 8 Maaneder. Forhaabentlig kan der da til den Tid atter leveres Asp Masse fra Finland fra en eller anden Fabrik, selvom vi mener, at Udsigterne herfor nok er temmelig smaa. Fra Sverige kan der i hvert tilfælde ikke skaffes Asp, idet den eneste Fabrik som lavede saadan Masse var Konga, og denne er for længst nedlagt" (5).

Ovennævnte regnestykke kom til at passe meget godt, for i beholdningsbogen for råstoffer ultimo 1945 figurerer Konga asp ikke længere, så da må lageret være brugt helt op.

Cellulosebeholdningen på Silkeborg papirfabrik i perioden 1943-1946 (SPa 2012)

Det var eksportproblemer under krigen, som fik Konga til at indstille produktionen i 1943.

Indkøb af klude

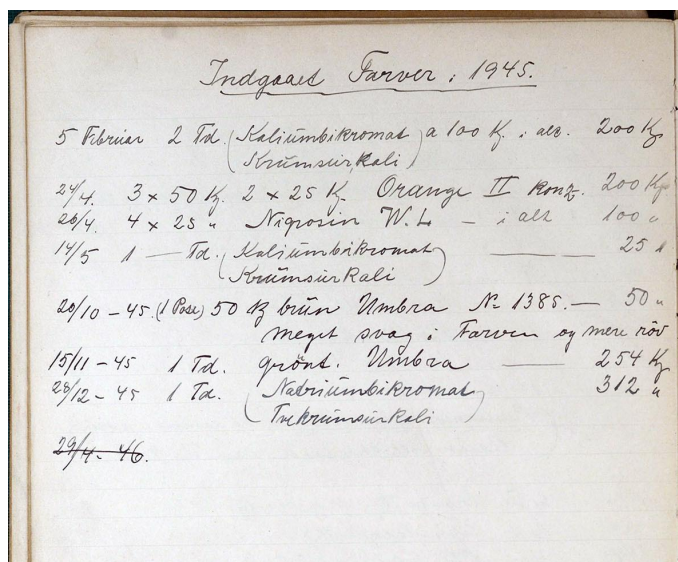
Også kludeindkøbet var påvirket af de begrænsede mængder råvarer på markedet. I januar 1945 søgte Hovedkontoret om indkøbstilladelse for 96.000 kg klude for januar/februar måned til Silkeborg, men fik kun tildelt 16.168 kg af Direktoratet for Vareforsyning, som var blevet oprettet i 1940 med henblik på bl.a. at administrere rationering af varer og uddeling af importtilladelser (6). I november 1945 lød tildelingen på 17.512 kg ud af de ansøgte 38.300 kg, så der var stadig et stykke vej til normalisering af leverancerne (7).

Indkøb af farvestoffer

Når det gælder import af farvestoffer, er det især mangelen på anilinfarver, der præger korrespondancen mellem Hovedkontoret og Silkeborg i perioden 1943 til 1947. Før anden verdenskrig købte De forenede Papirfabrikker anilinfarver hos I.G. Farben(industrie) i Tyskland gennem den danske distributør Anilin Kompagniet. Denne trafik fortsatte i krigsårene, om end den blev besværliggjort af udgåede farver og vanskelige transportforhold. I juli 1945 meddelte Anilin Kompagniet, at deres lager var helt udsolgt, og at der ikke kunne skaffes yderligere leverancer fra Tyskland. Kort tid efter lukkede firmaet.

Den 2. juli 1945 skriver Hovedkontoret til Silkeborg:

"Endnu kan der heller ikke siges noget om, hvorvidt eller hvornår det vil blive muligt at faa Farvestoffer leveret fra Schweiz, England eller U.S.A. - Under disse Forhold vil De altsaa være henvist til udelukkende at bruge af Deres Lagerbeholdning, og vi vil i den Anledning bede Dem om at opgive os specificeret, hvilke Kvanta De har liggende af de vigtigste Farvestoffer De anvender, samt opgive os,

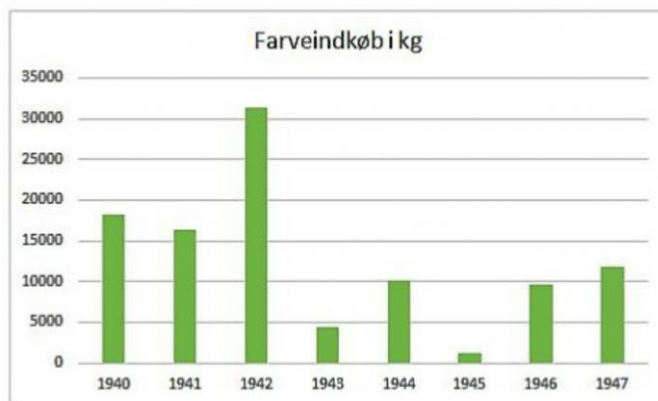
Liste over indkøbte farver i 1945 (SPa Nr 1857)

hvorlænge De vil være dækket dermed, naar De regner med normalt Forbrug under fuld Produktion" (8)

I slutningen af december 1945 kommer det første tilbud på engelske anilinfarver fra et firma i Birmingham. Herefter følger en lind strøm af nye tilbud, så da Hovedkontoret i juni 1946 sender det seneste tilbud til Silkeborg, er det med ordene:

"Igen i Dag har vi faaet tilsendt et Tilbud med Prøver af Anilinfarver ... Vi kan tænke os, at De er ved at være træt af alle de Tilbud, der kommer paa Anilinfarver, men der kan jo deri være noget, som kan have Deres Interesse - baade kvalitets- og prismæssigt, saa vi maa vel hellere vedblivende sende Tilbudene videre til Dem - og Prøverne til Central-laboratoriet?" (9).

Det var imidlertid ikke kun et spørgsmål om at finde andre leverandører. Der skulle også indgås handelsaftaler med de pågældende lande, og De danske Papirfabrikker

Silkeborg papirfabriks samlede farveindkøb i perioden 1940-1947

skulle søge og opnå tilladelse til import fra Direktoratet for Vareforsyning. Da man i juni 1947 søger om en importbevilling til engelske farvestoffer på 185.000 kr., får man ganske vist en bevilling, men kun på 9.250 kr. Som begrundelse for den begrænsede bevilling angiver Direktoratet, at tildelingen ikke kan blive større, hvis spareplanen skal overholdes (10).

Sikkerhedscheckpapir

Silkeborg papirfabrik producerede bl.a. sikkerhedscheckpapir, som optræder i papirprøvesamlingen i perioden 1930 til 1950. I dette papir var tilsat specielle kemikalier, som udløste en farvereaktion, hvis nogen forsøgte at rette i teksten på det færdige papir med radervæske. Flere af papirprøverne indeholder en beskrivelse af, hvordan kemikalierne skulle tilsættes, som fx prøve nr. 538a fra 1. november 1940:

"Stoffet limes og blandes godt, derefter tilsættes 3½ kg Mangansulfat opløst i lunkent Vand, derefter tilsættes 3½ kg Blodludsalt, ligeledes opløst i lunkent Vand, tilsidst tilsættes 6½ Litter Ferrifosfat. Naar alt er blandet godt tilsættes 63 Gram Sikkerhedscheckfarvestof AS ligeledes opløst i lunkent Vand, og alt i Trækar."

Det betones samtidig i recepterne, at der kun må anvendes anilinfarvestoffer i papiret.

Papirprøve nr. 569 fra 10. november 1944 skiller sig ud fra de øvrige, idet den indeholder et blyantsnotat med teksten: "Heri er ingen Mangansulfat p.g.a. Krigen!".

En nærmere forklaring kan findes i arkivets korrespondance og beholdningslister. Allerede den 2. juni 1943 får Silkeborg besked fra indkøbsafdelingen om, at det bestilte mangansulfat ikke kan leveres (11). En uge senere skriver Hovedkontoret til Silkeborg:

"Vi har gennemtravet alle de større Kemikalie-Grossister for at skaffe Dem Mangan Sulfat, men det synes ganske umuligt at skaffe denne Vare. Det oplyses, at den er vanskelig at faa, og at den ikke er med paa Listen over de Kemikalier, der i Aar kan leveres fra Tyskland" (12).

Mangansulfat anvendtes også i landbruget, og derfor henvender Hovedkontoret sig til Ministeriet for Landbrug og Fiskeri i maj 1944 for at gøre opmærksom på konsekvenserne af det manglende mangansulfat i forhold til produktionen af sikkerhedscheckpapir (13). Ministeriet svarer imidlertid, at al mangansulfat i landet allerede er fordelt til landbruget. Silkeborg må derfor regne med, at der

Et forsøg med større glitning gav et skarpere tryk, men betød også, at trykfarven lå på papiroverfladen og smittede af efter trykningen (26).

Et problem med afsætning af støv på valserne fik Nationalbanken til at anmode om, at der ikke fremover blev tilsat titanhvidt til papiret (27). Papirprøvesamlingen viser dog, at titanhvidt blev genindført i seddelpapiret i 1958, men denne gang i kombination med en animalsk efterlimning.

Efter en længere forsøgsrække begyndte man i 1953 at lime papiret til 5 kr. sedlerne med en melaminharpiks (Melurit M-100) for at opnå en øget vådstyrke. Det ses bl.a. ved papirprøve nr. 146a fra 28. februar 1953.

En opsparet frustration over alle vanskelighederne kan spores i et langt brev, som Hovedkontoret sender til Nationalbanken i februar 1953 (28). Her opsummeres en række forhold, som man mener er resultatet af Nationalbankens ønske om at overgå til maskinfremstillet papir til 5 kr. og 10 kr. sedler. Man skriver bl.a.:

"Ved de fabrikationer, vi har udført, har vi i enhver henseende bestræbt os for at nå en kvalitet, som så nær, som det er teknisk muligt, kunne tilfredsstille de krav, som Banken har stillet. Ved fastlæggelse af malegrad og glitning har det stadig været uhyre vanskeligt at forene alle de ønsker, som Banken har haft under hensyn til sikkerhed og holdbarhed, og vi har gang på gang understreget, at de stærke krav om synlige vandmærker og samtidig styrke og glathed i virkeligheden vanskeligt kan forenes, hvorfor man hele tiden har vidst, at man ved fabrikationen måtte ende med en kompromisløsning."

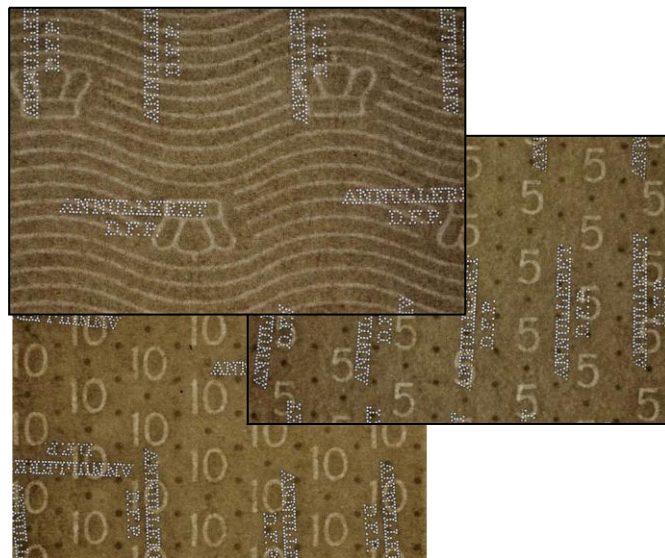
Brevet rummer også en vis bekymring for, at Nationalbanken kunne tænkes at se sig om efter en anden leverandør af seddelpapir, for efter at have tilbudt at tage et parti seddelpapir tilbage fortsætter brevet:

"Med dette forslag mener vi at have understreget vor interesse i at fortsætte vort mangeårige gode samarbejde med Banken og medvirke til løsning af den store opgave, som foreligger, og hvor interessen ikke mindst på baggrund af de igennem lange tider urolige forhold gør det særlig ønskeligt, at produktion af seddelpapir stadig finder sted hos os."

Brevet afsluttes med følgende bemærkning: "Vi håber ved ovenstående endnu engang at have givet udtryk for, at løsningen af de kvalitative problemer i forbindelse med seddelpapiret har vor allerstørste interesse".

Vandmærker

Det første seddelpapir fra 1944 var forsynet med et vandmærke med bølger og kroner. I 1947 diskuterer man for første gang muligheden for at indføre vandmærker med tal svarende til pengesedlens værdi, men det første papir med de nye vandmærker bliver først sat i produktion i 1951 grundet tekniske vanskeligheder med trykningen af pengesedlerne på det nye papir. Derfor fortsætter man med også at fremstille papir med bølger og kroner for at være sikker på at have tilstrækkelige mængder seddelpapir til rådighed. Der findes forskellige udgaver af de nye vandmærker, hvor nogle læses på langs af papirets fiberretning og andre på tværs. Tallenes udformning og størrelse varierer også over tid.

Eksempler på vandmærker i det maskinfremstillede seddelpapir

Sikkerhedskontrol

Et af de emner, der dukker op igen og igen i korrespondancen med Nationalbanken, er spørgsmål om sikkerhed. Silkeborg var vant til at opretholde et højt sikkerhedsniveau i forbindelse med det håndgjorte seddelpapir. Den produktion foregik i en separat bygning, som kunne isoleres fra den øvrige del af papirfabrikken. Det maskinfremstillede seddelpapir blev derimod kørt på PM 2, der befandt sig i samme bygning som PM 1. Her var det ikke muligt at opnå et tilsvarende sikkerhedsniveau, med mindre man var villig til at lade PM 1 stå stille, når der blev kørt seddelpapir på PM 2. Dette var dog en uacceptabel løsning for fabrikken.

I stedet fandt man i samråd med Nationalbanken frem til en model, hvor et antal kontrollanter fra både Silkeborg papirfabrik, andre afdelinger i De forenede Papirfabrikker og Nationalbanken - i alt 9 personer i treholdsskift - overvågede hele processen fra papirmaskinen og indtil det færdige seddelpapir var skåret i ark, optalt og pakket i forseglede kasser (29). Man aftalte også med Nationalbanken, at det papir, der lå på fabrikken, måtte ødelægges i tilfælde af invasion (30).

Det tog åbenbart lidt tid at få implementeret kontrolmodellen, for i maj 1944 skriver Hovedkontoret til Nationalbanken:

"For ikke at sætte Banken i Bekneb skal vi denne Gang - ligesom i Februar - gaa så vidt, at vi tager 9 af vore egne Funktionærer hertil (idet derved deres normale Beskæftigelse gaar i Staa)". I brevet slår man også fast, at hvis Nationalbanken ønsker omfanget af kontrolforanstaltninger reduceret, må disse hellere helt bortfalde (31).

Direktør Poul Schou udtrykte ved flere lejligheder sin skepsis over kontrolmodellen, da han ikke fandt det rigtigt "...at behandle Papir til Pengesedler i en aaben Fabrik, saaledes som det foregaar paa Silkeborg" (32). Nationalbanken var ikke enig i det synspunkt, men fandt derimod kontrollen både tilfredsstillende og betryggende.

Omfanget af kontrolarbejdet varierede i forhold til ordrens størrelse. I et brev fra 1943 blev det eksempelvis anslået, at en produktion af ca. 12.000 kg seddelpapir ville

tage en uges tid på maskinen i døgndrift plus yderligere 2 til 3 uger, indtil pakningen var afsluttet, så det var et betydeligt antal mandetimer, der skulle afsættes til formålet (33).

Det er ganske tankevækkende, at det faktisk lykkedes at holde hele operationen med fremstilling af de nye penge-sedler skjult for offentligheden helt frem til krigens slutning.

Noter

Silkeborg Papirfabriks arkiv (SPa)

1. SPa nr. 785: Kopi af brev til direktør Gustaf Packalén 16. juli 1943
2. SPa nr. 785: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 1. november 1943
3. SPa nr. 786: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 8. juni 1945
4. SPa nr. 786: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 20. juli 1945
5. SPa nr. 786: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 23. august 1945
6. SPa nr. 786: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 25. januar 1945
7. SPa nr. 786: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 26. november 1945
8. SPa nr. 786: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 2. juli 1945
9. SPa nr. 907: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 5. juni 1946
10. SPa nr. 907: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 27. juni 1947
11. SPa nr. 785: Brev fra Indkøbsafdelingen til Silkeborg 2. juni 1943
12. SPa nr. 785: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 7. juni 1943

13. SPa nr. 785: Kopi af brev til Ministeriet for Landbrug og Fiskeri 16. maj 1944

14. SPa nr. 785: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 12. juni 1944

15. SPa nr. 786: Kopi af brev til CIBA Farver & Farmaceutika A/S 3. oktober 1945

16. SPa nr. 786: Afskrift af brev fra CIBA Farver & Farmaceutika A/S 26. november 1945

17. SPa nr. 907: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 12. juni 1950

18. Hvidt, K., Ti'eren gennem tiderne. Danske penge-sedler 1801-1976. København: Gad 1976, s. 41

19. SPa nr. 808: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 13. januar 1944

20. SPa nr. 808: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 28. februar 1944

21. SPa nr. 808: Kopi af brev til Danmarks Nationalbank 19. maj 1944

22. SPa nr. 808: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 5. april 1945

23. SPa nr. 808: Brev fra Hovedkontoret til driftsbestyrer Frederik Olsen 14. juni 1946

24. SPa nr. 808: Brev fra Hovedkontoret til driftsbestyrer Frederik Olsen 27. juni 1946

25. SPa nr. 808: Afskrift af brev fra Danmarks Nationalbank 26. august 1946

26. SPa nr. 808: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 5. november 1951

27. SPa nr. 808: Brev fra Hovedkontoret til Silkeborg 13. maj 1955

28. SPa nr. 2034: Kopi af brev til Danmarks Nationalbank 4. februar 1953

29. SPa nr. 808: Kopi af brev til Danmarks Nationalbank 20. december 1943

Silkeborg Papirfabrik. Fabriksbygningen til papirmaskine nr. 3 i 1930'ernes arkitektur. (Museum Silkeborg, <https://www.museumsilkeborg.dk/silkeborg-papirfabrik-1> 2021-10-27)

De svenska massa- och papperskoncernernas utveckling

Rosendahlsverken - den första och mest kortlivade koncernen

Lennart Eriksson, Lennart Stolpe

Bakgrund

Denna artikel ingår i en serie artiklar som belyser svenska massa- och papperskoncerners utveckling genom etablering, förvärv, avyttring och nedläggning av fabriker. I några fall har koncerner upphört och återuppstått. När det gäller förvärv är det givetvis stor skillnad mellan att äga verksamheten, jämfört med att vara en mindre aktieägare utan egentligt inflytande. Artiklarna inriktar sig mot tillverkning av massa och papper och med tyngdpunkt på verksamhet i Sverige. Sågverk och tillverkning av fiberskivor omfattas inte. Vidareförädling som i många koncerner varit betydande berörs i förekommande fall endast översiktligt. Tidigare artiklar har behandlat: NCB (NPHT 2/2020), Gräningsverken (NPHT 4/2020) samt Kopparfors (NPHT 1/2021). Koncernerna har inte behandlats i någon särskild ordning. Artiklarna syftar i första hand till att ge en sammanhållen bild av koncernernas utveckling vad gäller fabriker och produktionsutveckling. Artiklarna går inte in på mer företagsekonomiska frågeställningar. Denna artikel bygger på publikt material och avslutades i februari 2021. Begreppet papper omfattar, då inte annat skrivs, alla typer av tryck-, emballage- och hygienprodukter. Citat är hämtade från källmaterialet.

Vad var Rosendahlsverken?

Det hela började med att affärsmannen och grosshandlaren David Otto Francke tillsammans med sin bror Johan Edvard och några till bildade Rosendahls Fabrikers AB 1856 och började köpa upp olika verksamheter längs kvarnfallen i Mölndalsån öster om Göteborg. Som gemensamt namn på alla de verksamheter som Rosendahls Fabrikers AB ägde, användes ofta namnet Rosendalsverken. Strax efter bildandet förvärvades Korndals Pappersbruk, vilket kan räknas som starten för Rosendahlsverkens massa- och pappersverksamhet. I koncernen ingick också flera andra verksamheter, särskilt inom textilområdet. Kring 1860 hade koncernen hela 1200 anställda. 1879 gick Rosendahls Fabrikers AB i konkurs, men Rosendahlsverken fick efter rekonstruktion samma år en ny ägare under namnet Korndals AB där D. O. Francke var delägare. 1892 gick också Korndals AB i konkurs och då var koncernens tid förbi efter 36 år.

Verksamheterna i Mölndals kvarnby

På en sträcka av 775 meter kastar sig den tämligen obetydliga Mölndalsån 43 meter ned i en kaskad bestående av ett 15-tal mindre fall. Därefter flyter Mölndalsån lugnt för att till slut mynna ut i Göta älv. Detta blev tidigt en idealisk plats för all slags verksamhet som krävde mekanisk kraft såsom mjölkvarnar, klädesstampar, oljeslagerier, sågar och handpappersbruk. På platsen fanns under tidernas lopp åtminstone 15 mjölkvarnar. 1697 fanns med olika ägare 41 verksamheter längs fallsträckan. Forsen var på bägge sidor helt kantad av kvarnar som ett tättbebyggt samhälle.

Fallrättigheterna var eftertraktade och ägarförhållandena komplicerade. För att hålla reda på de olika verksamheterna och fallrättigheterna var de olika platserna numrerade. Nr 1 låg längst ner på norra sidan av ån och nr 30 längst ner på södra sidan. Ungefär mitt i forsen korsades den av Forsebron. Idag rinner Mölndalsån rätt igenom Mölndals stad, där den gamla kvarnbyn finns kvar. Fortfarande finns Forsebron, men givetvis anpassad till dagens trafik.

Forsen i Mölndals kvarnby på ett foto från 1970. Byggnaden närmast till höger är fabriken Stora Götafors, som byggdes 1857 för att bli ett spinneri, men blev istället senare en massafabrik för Korndals Pappersbruk.

Genom sin mångfald av aktiviteter och det faktum att många processtekniska initiativ togs vid fabrikerna längs Mölndalsån, kan man anse att platsen utgör den svenska massa- och pappersindustrins vagga. Det är därför motiverat att i korthet beskriva vad som hänt där under åren från handpappersbrukens tid, via Rosendalsverken som skapades 1856 och fram till att Papyruskoncernen skapades 1897.

Längs fallsträckan upprättades med tiden fem handpappersbruk. Det första grundades 1653 vid fall nr 7 av bokbindaren Thomas Kuhn. När han avled 1661 tog änkan Elisabeth över driften. Bruket upphörde 1812. Först 1736 kom ett andra handpappersbruk igång. Det anlades mellan fall nr 4 och fall nr 5 av handlaren och stadsmäklaren i Göteborg, Esbjörn Schiller. Detta bruk kom senare att kallas Mölndals Gamla Pappersbruk och var kring 1750 landets största. Stor framgång nåddes med blått omslagspapper till sockertoppar. Ett tredje handpappersbruk grundades 1763 på hemmanet Korndals ägor av boktryckaren Johan Georg

Lange. Det låg vid fall nr 1 och således vid fallsträckans slut. Bruket kallades först Nya Pappersbruket men in på 1780-talet blev namnet Korndals Pappersbruk. Langes bruk låg endast några hundra meter från Schillers bruk. Mellan de två bruken uppstod en stark konkurrens rörande insamlingen av lump som tidigt blev en knapp råvara. Mot slutet av 1700-talet fick bruken en gemensam ägare och verksamheten koncentrerades till Korndals Pappersbruk.

Under 1800-talets första hälft anlades ytterligare två handpappersbruk längs ån. Det fjärde handpappersbruket, som var ganska obetydligt, kallades Götafors och anlades 1827 vid fall nr 23. Där ska ha funnits en roterande sfärisk bykkula för kokning av halm och lump. När halmmassatillverkning startade tycks vara oklart. Bruket köptes 1857 av Mölndals Spinneri AB, som hade planer på att anlägga ett stort spinneri på fastigheten. En "ståtlig tegelbyggnad i tre våningar" kom till stånd. Allt kom dock av sig till följd av svår ekonomisk kris 1857-1858. Vad som då hände med handpapperstillverkningen och halmmassatillverkningen är oklart, sannolikt upphörde de. 1861 såldes fastigheten med sina anläggningar. "I många år stod byggnaderna därefter oanvända". 1870 tog Rosendahls Fabriks AB över och anlade Götafors Massafabrik där tillverkning av halm-, soda- och sulfitmassa i maskinell skala startades.

Det femte handpappersbruket, som först kallades Lidfors pappersbruk byggdes under åren 1848 och 1849 vid fall nr 20. På 1860-talet skedde ett namnbyte till Lilla Götafors. Verksamheten upphörde 1883.

1849 beslöt ägarna till Korndals Pappersbruk, vid fall nr 1, som då bildat Korndals Fabriks Intressenter, att där bygga en fabrik för maskinell papperstillverkning. Verksamheten köptes 1850 av en firma som fått namnet Korndals Pappersbruk. Firman hade emellertid dragit på sig för stora utgifter och 1855 såldes fabriken till nybildade Göteborgs Pappersbruks AB. År 1856 köptes fabriken av Rosendahls Fabriks AB och Rosendahlsverken inledde sin bana inom pappers-industrin. Nästan samtidigt med att Korndals Fabriks Intressenter köpte Korndals Pappersbruk, köptes också det som kallades Pappersbruk nr 1 och som var den sjunde pappersfabriken i Mölndal. Namnet hänger samman med att fabriken, i likhet med Korndals Pappersbruk, anlades vid fall nr 1. Ägarmässigt följde Pappersbruk nr 1 samma bana som Korndals Pappersbruk.

Efter 1856 var all massa- och pappersverksamhet i Mölndal under Rosendahlsverkens kontroll fram till att den dåvarande ägaren Korndals AB gick i konkurs 1892.

1895 tog Marcus Wallenbergs initiativ till bildandet av Papyrus, och året efter beslöt man att på fastigheten Korndals ägor, d.v.s. vid fall nr 1, anlägga fabriken Papyrus/Mölndal. Det blev den åttonde och sista pappersfabriken. 2005 lade dåvarande ägaren Klippans AB ner fabriken.

Rosendahlsverkens tillkomst och ägande

Rosendahlsverkens historia är intimt knuten till D. O. Franckes historia. 1847 köpte han Rosendahls Bomullsspinneri och färgeri som låg vid fall nr 29, d.v.s. vid fallsträckans slut. En våldeld förstörde byggnaderna. I stället för att bygga upp en ny textilverksamhet valde han att anlägga ett sockerbruk. Det var det första i sitt slag utanför

Göteborg. 1854 byggdes ett spinneri med väveri upp på platsen, som efter några år var det största i Mölndal. D. O. Franckes anläggningar låg mycket nära Korndals Pappersbruk, och Pappersbruk nr 1 på den andra sidan av ån. De låg således i den expansivt inriktade D. O. Franckes omedelbara blickfång och tilldrog sig hans intresse.

När D. O. Francke, hans bror Johan Edvard och några till bildade Rosendahls Fabriks AB var aktiekapitalet det dittills största i Sverige när det gällde nystartade industribolag. D. O. Francke sålde sina egna fabriker och egendomar till bolaget, som i rask takt köpte bruk, fabriker och hemman i och omkring den nedre delen av fallsträckan. Strax efter bildandet förvärvade bolaget Korndals Pappersbruk och Pappersbruk nr 1 från Göteborgs Pappersbruks AB. Förutom pappersfabrikerna ägde bolaget textilfabriker och sockerbruk och verksamheten fick namnet Rosendahlsverken, vilket är det namn på koncernen som används i fortsättningen av denna artikel. Utöver de verksamheter, som nämnts ovan, ingick i D. O. Franckes imperium en gasfabrik, ett blekhus, som byggts 1856 vid fall nr 3 och som senare användes för blekning av halmmassa, en smedja, en mästarbostad som byggts omkring 1830, två större arbetarbostäder, ett corps de logis, ett bostadshus med namnet Rosendahl och efter hand en magnifik disponentbostad. Byggnaden som kallades corps de logi tjänstgjorde som koncernens huvudkontor. Inledningsvis var det också bo-stad för disponenten. Där fanns även gästtrum för besökare.

Ägarförhållandet kvarstod fram till 1879 då det av D. O. Francke bildade AB Göteborgs Handelshus gick i konkurs, vilket ledde till att Rosendahls Fabriks AB måste rekonstrueras. Skälet till konkursen var en kombination av alltför djärva investeringar och dåliga konjunkturer och bolaget klarade inte av skuldbördan. Det som skedde ledde till att en av bolagets direktörer och en styrelseledamot tog livet av sig.

Rekonstruktionen ledde till att Korndals AB bildades samma år som nytt ägarbolag för Rosendahlsverken. Även i detta bolag hade D. O. Francke huvudrollen. Aktiviteterna i Mölndal påverkades inte av rekonstruktionen. Tvärtom ökade antalet anställda och i Götafors Massafabrik hade en sulfitmassatillverkning kommit igång.

Fabrikskonglomeratet Rosendahlsverken upplevde en allmän nedgång i slutet av 1880-talet och fabrikerna var ganska nedslitna. En engelsk skribent skrev 1883, i översättning, att: "I allmänhet äro de Franckeska fabrikerna ganska slaskiga". Det hände många olyckor i fabrikerna och ibland med dödlig utgång. Det fanns då inte längre någon tekniskt kunnig person med ansvar i fabrikerna. Koncernen var med andra ord i dåligt skick och gick i konkurs när D.O. Francke avled 1892.

Konkursen fick mycket allvarliga följder för verksamheterna längs Mölndalsån. Arbetarna och deras familjer var utan inkomst och nöd uppstod. Många pappers- och textilarbetare lämnade Mölndal och fick arbete på andra platser. För kvarvarande ordnades bl.a. bespisning från ett ångkök.

En av intressenterna i konkursen var Stockholms Enskilda Bank, men den var långt ifrån den största. 1893 ropade Marcus Wallenberg, för Stockholms Enskilda Banks räkning, på en auktion in all verksamhet i den nedre delen av

fallen, d.v.s. fall nr 1-4 och fall nr 26-30. Den första åtgärden blev att få igång textilfabrikerna och "Bomullsspinneri och Väveri AB Blasholmen" bildades. Efter en brand redan 1894 upphörde denna verksamhet. Samma år avskiljdes Götafors i form av Götafors AB, som sedan 1892 var en textilfabrik. 1895 konstituerades Aktiebolaget Papyrus som beslöt att anlägga en finpappersfabrik på den plats där Korndals Pappersbruk legat. Papyruskoncernens vidare historia beskrivs i en annan artikel.

Rosendahlsverkens massa- och pappersfabriker

Rosendahlsverken ägde fyra fabriker: Korndals Pappersbruk, Pappersbruk nr 1, Götafors Massafabrik och Önans Träsliperi. Alla fabrikerna är sedan länge nedlagda.

Fabrikerna är nedan beskrivna i den ordning som de kom i koncernens ägo. Årtal inom parentes i rubrikerna anger den tidsperiod då massa- och/eller papperstillverkning pågick i fabrikerna. I fet stil anges det år när fabrikerna förvärvades av Rosendahlsverken.

Korndals Pappersbruk (1763-1892)

Fabriken var i Rosendahlsverkens ägo 1856-1892.

Som nämnts anlade Johan Georg Lange 1763 ett handpappersbruk vid fall nr 1, ofta benämnt Korndals kvarnfall. Vid årsskiftet 1848-1849 köptes bruket av Johan Fredrik Lundström. Han ägde då också Mariedals spinneri vid Mölndalsån och byggde 1851 ett gasverk för belysning i spinneriet, men också i arbetarkasernerna. Tillsammans med två andra delägare bildades Korndals Fabriks Intressenter och det banbrytande beslutet togs att starta maskintillverkning av papper. Detta blev det sjätte pappersbruket längs Mölndalsån och början på en dynamisk utveckling i Mölndal.

I december 1849 erhöles tillstånd att tullfritt införa en pappersmaskin från England. Den användes huvudsakligen för tillverkning av finare papperssorter. 1850 bildades firman Korndals Pappersbruk för att driva fabriken. Året efter tillkom en andra pappersmaskin, nu för tillverkning av grövre papperskvaliteter. Den förmodligen första maskinen i Sverige för limning av papper anskaffades. 1854 blev Göteborgs Pappersbruks AB ägare. Året efter var Korndals Pappersbruk det ojämförligt största pappersbruket i Sverige och svarande för cirka 45 % av pappersproduktionen. **1856** inträdde Rosendahls Fabriker AB som ägare till fabriken. De närmaste åren därefter var inte alltför gynnsamma och det var först in på 1860-talet som Önans Träsliperi kunde leverera slipmassa i någon större mängd för att dryga ut den knappa lumpmassan. Enligt en beskrivning från 1861 ska massa från asp och halm ha använts, men några detaljerade upplysningar finns inte. Trots besvärigheter fortsatte Korndals Pappersbruk att vara Sveriges största. Under 1860-talet trycktes exempelvis Dagens Nyheter på papper från Rosendahlsverken. I början av 1870-talet svarade koncernen för nära hälften av det svenska tillverkningsvärdet för papper. Huvuddelen av papperet exporterades och Rosendahlsverken svarade för 80 % av den svenska pappersexporten. Det handlade bland annat om tidningspapper till England. In på 1870-talet bytte fabriken namn till Korndals Pappersbruk.

Man kan hävda att Korndals Pappersbruk var det första integrerade pappersbruket i Sverige. Massan togs visserligen från Götafors Massafabrik, men den låg endast några hundra meter därifrån och hade samma ägare.

Under 1881 tillverkades papper i Korndals Pappersbruk som till hälften bestod av sulfitmassa och till hälften av slipmassa. Sulfitmassan kom från Götafors Massafabrik och slipmassan sannolikt från Önans Träsliperi.

När Korndals AB gick i konkurs 1892 upphörde driften. Senare anlade Papyrus en helt ny fabrik på platsen.

Pappersbruk nr 1 (1763-1892)

Fabriken var i Rosendahlsverkens ägo 1856-1892.

Vid kvarnfall nr 1 anlades ursprungligen en mjölkvarn som fram till 1849 ägdes av Samuel Norbergs dödsbo. Fastigheten och fallrättigheten köptes då av Korndals Fabriks Intressenter som där byggde Mölndals sjunde pappersfabrik. Den fick namnet Pappersbruk nr 1 och kom antagligen igång strax före Korndals Pappersbruk. Pappersbruk nr 1 och Korndals Pappersbruk, som hade samma ägare, låg helt nära varandra och hade gemensamt holländeri. Man kan egentligen betrakta fabrikerna som en enhet, men de verkade hela tiden under sina egna namn. Vid Pappersbruk nr 1 tillverkades i första hand grövre papperssorter. Till fabriken hörde tre stora lumpmagasin.

1854 blev Göteborgs Pappersbruks AB ägare till fabriken och **1856** inträdde Rosendahls Fabriker AB som ägare till Pappersbruk nr 1. Uppgifter om fabriken i tiden därefter saknas i källmaterialet, annat än att produktion som framgår nedan måste ha pågått åtminstone 1890.

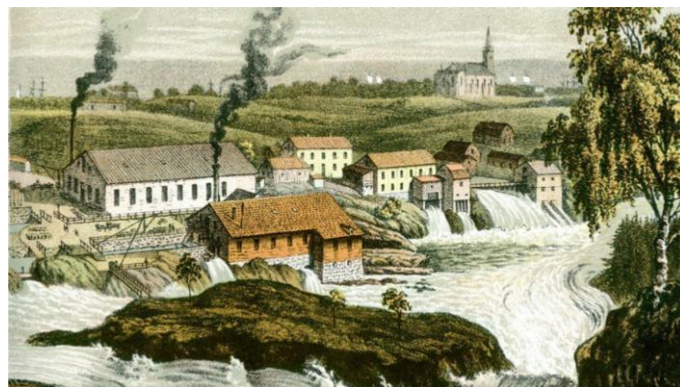
En priskurant från 1890 visar vilka produkter som Korndals Pappersbruk tillsammans med Pappersbruk nr 1 erbjöd: "postpapper, biljett-postpapper, skrifpapper, conceptpapper, karduspapper, tak- eller rullpapper, papperspåsar, kuverter, skrifböcker, ritböcker, allegatappar samt makulaturpapper." Dessutom anges att tryckpapper och omslagspapper tillverkas efter beställning. Tydligt förekom viss vidareförädling.

Det antas här att verksamheten upphörde när Korndals AB gick i konkurs 1892.

Önans Träsliperi (1858-1918)

Fabriken var i Rosendahls Fabrikers ägo 1858-1886.

I februari 1857 fick Heinrich Voelter patent i Sverige på utrustning för att tillverka slipmassa enligt Gottlob Kellners

Önans träsliperi vid Trollhättefallen i Göta Älv. Bilden ur Sveriges Industriella Etablissemanger 1872.

grundläggande metod. Redan i maj samma år såg den driftige D. O. Francke till att Rosendahls Fabrikers AB fick rätten till det svenska patentet. Historieskrivaren Elis Bosaeus skriver med anledning av detta: "Äran av detta betydelsefulla initiativ får nog i första hand tillskrivas bolagets energiske ledare och chef D. O. Francke". Han behövde mer fibrer till Korndals Pappersbruk, som då huvudsakligen använde lumpmassa, men där fanns inte tillräckligt med vattenkraft för ett större träsliperi. Resultatet blev att Önans Träsliperi, som det första sliperiet i Norden och det sjätte i världen, anlades på en för ändamålet inköpt ö i Trollhättefallen i Göta älv. Gebrüder Decker & Co. i Tyskland leverade utrustningen. På ön hade tidigare funnits små mjölkvarnar. Nästa sliperi i Sverige anlades närmare 10 år senare i Klippan i Skåne.

Produktionen av slipmassa startade 1858 med en kapacitet om cirka 100 årston otorkad massa. Igångkörningen gick bra och D. O. Francke skrev ett intyg till leverantören där han "uttalade sin stora belåtenhet med sliperiutrustningens beskaffenhet". Under 1870-talet hade fabriken två sliperier med sammanlagt 19 slipstolar. Råvaran var gran från Värmland. I fabriken fanns också en pappersmaskin som endast tidvis var i drift. Den urpressade massan packades i tunnor och huvuddelen transporterades via båt till pappersfabrikerna i Mölndal. Export till England

förekom också. Kapaciteten ökades och 1878 var Önans Träsliperi landets största med en produktion av cirka 3 000 årston otorkad massa. Även i en internationell jämförelse var det ett stort sliperi.

Efter konkursen i Rosendahls Fabrikers AB 1879 blev Korndals AB ägare. De omfattande investeringarna i Önans Träsliperi hade bidragit till konkursen. Sju år senare såldes all verksamhet i Trollhättan till nybildade Önans AB, där D. O. Francke var delägare och en av firmatecknarna. Fabriken kan då inte längre anses tillhöra Rosendahlsverken. 1888 blev Trollhätte Pappersbruks AB ny ägare till fabriken. Vid förra sekelskiftet var kapaciteten i fabriken cirka 2 400 årston. 1918 lades verksamheten ner.

Från 1880, då Korndals AB var ägare, och fram till nedläggningen var Leopold Landberg ledare vid fabriken. Under perioden 1880-1886 var han förvaltare för att sedan vara disponent vid Önans AB och därefter vid Trollhätte Pappersbruks AB.

Götafors Massafabrik (1871-1892)

Fabriken var i Rosendahlsverkens ägo 1871-1892.

Som nämnts, fanns vid kvarnfall nr 23, d.v.s. ungefär mitt i fallet, ett mindre handpappersbruk, Götafors, som 1857 köptes av Mölndals Spinneri AB i syfte att på fastigheten anlägga ett stort spinneri. En ståtlig tegelbyggnad

Utsikt från Forsebron upp mot Mölndalsfallen, cirka 1900-tal. Här fanns ett myller av olika verksamheter. Nedanför den långa byggnaden till vänster ligger banvallen (eller den före detta banvallen) till industrijärnvägen, som gick mellan massafabriken Götafors och pappersbruket Korndal, som båda ägdes av Rosendal. Räls och slipers har tagits bort och snart tog man bort även den före detta banvallen. Till höger ses kvarnrännan som var vattenintaget till pappersbruket. Den höga byggnaden längre upp till höger är Götafors. (Mölndals stadsmuseum, Mölndals Hembygdsförening).

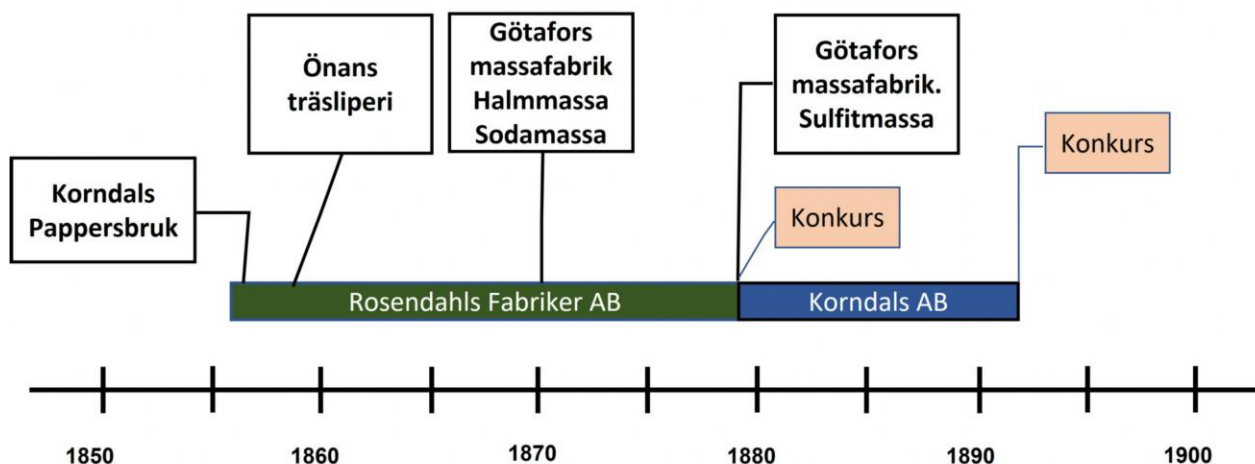

Diagram över viktiga händelser under Franckes verksamhetstid med massa- och papperstillverning i Mölndal

med tre våningar byggdes, men sedan blev det inget mer. 1861 såldes anläggningarna tillsammans med kvarnfall nr 22 på exekutiv auktion, men inte heller nu etablerades någon fabriksverksamhet. 1870 blev Rosendals Fabriker AB ägare till fastigheten med anläggningar och fallrättigheter. Den sammanlagda fallhöjden vid Götafors var 6 m.

På platsen fanns, utöver den stora tegelbyggnaden, en anläggning för kokning och tvättning av lump. Där ska också under handpappersbrukets tid ha tillverkats massa från halm och asp men uppgifterna är ganska osäkra. Anläggningen byggdes nu om för fabriksmässig tillverkning av halmmassa och för tillverkning av sodamassa enligt Sinclairs metod. Halmkokeriet byggdes 1871 och tillverkningen skedde i roterande kokare under tryck. Massan blektes med klor och lite svavelsyra. När det gäller tillverkningen av sodamassa med gran som råvara skrivs att "Så vitt hittills kunnat utrönas torde fabrikation ha kommit igång 1871". Enligt en annan källa kom man igång tidigast i slutet av 1871 och senast 1 juli 1872. Om den första uppgiften är korrekt, så var Götafors Massafabrik först i Sverige med att tillverka sodamassa. Kymsberg i Värmland kan eventuellt ha varit före. Ingen återvinning av kokkemikalier fanns, d.v.s. svart-luten rann ut i Mölndalsån och "åstadkom mycket omak för det på den tiden livliga fisket". De stående kokarna byttes senare ut mot roterande sfäriska kokare, som uppges ha arbetat enklare och som använde direkt ångkokning. Under 1870-talet tillverkades sodamassa med espartogräs som råvara. "Massan blev bra och blektes lätt".

Sodamassa hade olägenheten att oblekt vara brunfärgad. Det var därför naturligt att Rosendalsverken började intressera sig för sulfitmassa. 1879 kom världens första driftsdugliga kalciumbisulfitfabrik igång i Götafors Massafabrik baserad på Carl Waldemar Flodquists undersökningar. Det var den andra sulfitfabriken i Sverige efter Bergvik i Hälsingland. 1880 reste C. W. Flodquist och D. O. Francke till Tyskland och Österrike för att studera Alexander Mitscherlichs metod för framställning av sulfitmassa. Efter hemkomsten skedde ombyggnader i fabriken enligt C. W. Flodquists principer.

Massan från Götafors Massafabrik levererades med hjälp av trallor på ett rälsspår längs strömfåran till det längre ner liggande Pappersbruket nr 1 och Korndals Pappersbruk. Det kunde bli våldiga färder som inte alltid slutade väl.

1879 blev Korndals AB ägare till fabriken efter att Rosendals Fabriker AB gått i konkurs. Efter konkursen i Korndals AB 1892 byggdes Götafors Massafabrik om till textilfabrik.

Viktiga personer i Rosendalskoncernen

David Otto Franke (1825-1892)

David Otto Francke föddes i Göteborg och fick dopnamnet David men fick som vuxen tilltalsnamnet Otto. Hans far hade bildat firman Francke & Braune. Hans ett år äldre bror Johan Edvard blev, främst genom verksamhet inom trävaruhandeln i Norrland, med tiden en av landets rikaste män. Vid sin död lämnade han, till skillnad från D. O. Francke, en betydande förmögenhet efter sig.

D. O. Francke titulerade sig själv i regel som grosshandlare eller disponent. Kort och gott kallades han ofta "D.O.F". Lokalt bar han epitetet "Mölnaldskungen".

David Otto Francke i vad som synes vara sin krafts dagar. Då han 1856 startade Rosendals Fabriker AB var han 31 år gammal, men sedan att tiotal år en aktiv entreprenör i Mölndal och Göteborg.

Han blev redan som ung Mölndals ledande industriman och började sin bana genom köpet av Rosendahls Spinneri och färgeri 1846. 1856 bildades Rosendahls Fabriker AB. Genom ett expansivt investeringsprogram och stundtals, som det skrivits, vidlyftiga affärer, blev han den som skapade Rosendalsverken. Han kunde som företagsledare stoltsera med att ha varit en pionjär inom massatillverkningen i Sverige och initierat det första träsliperiet i Sverige.

I slutet av 1871 bildade D. O. Francke, vid sidan av Rosendahls Fabriker AB, också AB Göteborgs Handelskompani. Syftet var att bedriva handels- och bankaffärer i Sverige och utomlands. Utifrån den positionen var han inblandad i en av de första större industrikupperna i Sverige. Han och bergsmannen G.A. Lundhquist, som var den som tog initiativet, hade förvärvat aktiemajoriteten på årsstämman 1873 i Stora Kopparbergs Bergslag. En ny styrelse tillsattes med D. O. Francke som ordförande. Under hans tid beslutades bygget av Domnarvets Järnverk liksom av Bergslagernas järnväg, som innebar direkt förbindelse från Falun och Bergslagen till Göteborg med sin exporthamn. Handelskompaniet hade en filial i London. Utöver detta hade D. O. Francke affärsintressen i flera stålverk i USA liksom i pappersbruk i Ryssland. Han investerade också i sågverk i Finland. När Göteborgs Handelskompani AB gick i konkurs 1879, blev det slut med dessa engagemang och D. O. Franckes inflytande i Stora Kopparbergs Bergslag upphörde. Som nämnts, ledde konkursen till att Korndals AB som ägde Rosendalsverken måste rekonstrueras.

D. O. Francke gjorde flera patentansökningar rörande framställning av sulfitmassa. Detta berörs närmare i det efterföljande avsnittet om Carl Waldemar Flodquist.

I en skrivelse till Kommerskollegium 1881 påstod D. O. Francke att han "efter ett 25-årigt ihärdigt arbete, förenat med många uppoffringar och stora kostnader, lyckats att på kemisk väg af trä, halm och esparto åstadkomma en god, äfven till bättre papperssorter användbar pappersmassa, hvilken äfven ställer sig billigare än förut varit möjligt". Han skulle alltså ha intresserat sig för tillverkning av kemisk massa redan 1856 eller 1857. I ett annat sammanhang uppger han året 1859. Oavsett vilket så får nog påståendet anses klart överdrivet. Men, enligt Torsten Althin "kan man nog inte komma ifrån, att han tidigare än de flesta andra pappersbruksdisponenter anade de möjligheter, som massaindustrien hade att bjuda".

D. O. Francke har inte lämnat något skrivet material efter sig, allt har brunnit upp. Han hade som devis "Rätt-rådig Försiktig". Långt ifrån alla tyckte att detta stämde in. Att han var en initiativrik och beslutskraftig person råder det uppenbarligen inget tvivel om. Vem det var som bestämde rådde det nog aldrig heller något tvivel om. Han kunde vara ganska hänsynslös, sägs det, men han hyste omsorg om sina medarbetare, exempelvis genom att ge dem lån på fördelaktiga villkor.

1870 lät D. O. Francke i engelsk renässansstil som bostad uppföra pampiga Villa Korndal. När Papyrus tagit över i Mölndal fick den namnet Villa Papyrus. Hans middagar för umgänget i staden var ryktbara. Ett mycket stort middagsbord kunde härbärgera 50-60 gäster. D. O.

Franckes äktenskap var barnlöst, men han hade som 17-åring fått en dotter som, efter honom, döptes till Davida och som han adopterade. När Davida avled endast 29 år gammal var hon gift och hade fyra barn som D. O. Francke och hans hustru Amanda tog hand om som om det vore deras egna barn. Att han tyckte om storslagna fester och hade ett antal tvivelaktiga utomäktenskapliga affärer hör till bilden av honom.

I början på 1890-talet var D. O. Francke trött, sjuk och deprimerad och det saknades någon som kunde ta över hans digra arbete. Det var dessutom dåliga tider med många konkurser i Göteborgsområdet. 1892 fann hustrun Amanda honom död vid frukostbordet. Det befanns att dödsboet och Korndals AB måste gå i konkurs. Imperiet Rosendalsverken kollapsade. Godemännen i konkursen skrev i boutredningshandlingarna: "Anledningen till obeståndet synes vara att tillskrifva uteslutande de vidlyftiga ansvarsförbindelser den avlidne ingått för Korndals Aktiebolag".

En äldre och kanske något förfallen D.O. Francke.

Det finns i källmaterialet två olika beskrivningar till vad som hände vid dödsfallet. Torsten Althins version är att den svårt skuldsatta D. O. Francke sökt ytterligare kredit hos Stockholms Enskilda Bank. Den 2 januari kom ett positivt besked per telefon som hustrun tog emot. När hon skulle berätta om detta för sin make fann hon honom död. Enligt Jan Rennel hade banken emellertid redan tidigare sagt nej till ytterligare krediter, en uppgift som sannolikt är korrekt, och när man fick veta att D. O. Francke avlidit antog man att det var självförvällat. Ganska säkert är dock att D. O. Francke avled till följd av ett slaganfall. Obduktionen visade att han led av hjärtbesvär och att ådrorna omkring hjärtat var förkalkade. Med tanke på hans i flera avseenden mycket intensiva och utsvävande liv var det kanske inte så konstigt att han avled endast 67 år gammal.

Det går inte att i några få ord karakterisera D. O. Francke. Många välkända ordspråk passar in på honom. Jan Rennel skriver i källmaterialet: "Francke var en typ av företagare, som agerade djävt och optimistiskt i goda tider, men som saknade förmåga att hejda sig under

lågkonjunkturer, då han i stället tillgrepp de mest omöjliga och hänsynslösa utvägar. Men han hade också ett inre behov att skapa nytt, att väcka industriföretag till liv och att bereda försörjning åt allt fler arbetare".

Otvetydigt tillhör David Otto Francke en av de stora inom svensk massa- och pappersindustri.

Carl Waldemar Flodquist (1847-1894)

Carl Waldemar Flodquist, med tilltalsnamnet Waldemar, föddes i Arvika. Han studerade till väg- och vattenbyggare vid Teknologiska Institutet i Stockholm och kom först att syssla med järnvägsbygge. Han anställdes 1868 av D. O. Francke som förvaltare och teknisk ledare vid Götafors Massafabrik. Redan 1872 ska han där ha experimenterat med att framställa kemisk massa, kokad med svavelsyrighet. Inte osannolikt var det D. O. Francke som initierade detta. Han deltog också i de blekningsförsök som Carl Daniel Ekman utförde i Mölndal 1879 med massa från Bergvik och som också innefattade tillverkning av papper. Det var lågkonjunktur och Carl Daniel Ekman kunde hyra en av pappersmaskinerna. Kanske gav detta incitament för C. W. Flodquist att söka förbättra sulfitmassan.

Waldemar Flodquist

WALDEMAR FLODQUIST

Året efter besökte, som nämnts, C. W. Flodquist och D. O. Francke Tyskland och Österrike för att studera Alexander Mitscherlichs metod för framställning av sulfitmassa. Flodquist utarbetade därefter en metod att använda kalksten vid framställningen av koksyr, en metod som 1879 började användas i Götafors Massafabrik. Upptäckten att man kunde använda den billigare kalkstenen, i stället för dyrbar magnesit för framställningen av koksyr, gjordes, enligt vissa källor, av en slump efter att man av misstag fått in några kalkstensbitar i syratornet. De effekter som kunde observeras ledde till utförliga försök. Enligt andra bedömare rörde det sig om systematiska försök från C. W. Flodquists sida. I Bergvik använde Carl Daniel Ekman från början magnesiumbas, så även Alexander Mitscherlich, men det blev C. W. Flodquists metod för syratillverkning, baserad på kalksten, som blev mest använd i Sverige. Han införde också indirekt uppvärmning av kokaren med ånga.

1881 ansökte D. O. Francke om patent i England på en metod att tillverka sulfitmassa enligt de ovan nämnda principerna. Året efter fick han svenskt patent. Han sökte senare flera patent rörande sulfitprocessen i England och utbjöd licenser där. C. W. Flodquist ansåg sig vara den rättmätiga upphovsmannen och stämde D. O. Francke. Detta ledde till

en långvarig process i häradsrätten som avgjordes till C. W. Flodquists fördel. Resultatet blev att han omedelbart avskedades. Kanske var det så att D. O. Francke, som alltid var van vid att bestämma, ansåg sig ha rätt till det som hans underlydande presterade.

Efter avskedandet beslöt sig C. W. Flodquist för att "under återstoden av sitt liv" bygga sulfitfabriker enligt de egna principerna och han startade en konsultfirma i Göteborg. Utöver Götafors Massafabrik byggde han sulfitfabriker i Habo i Småland (1884), Forsbacka i Dalsland (1885), Järpen i Jämtland (1887), Stömne i Värmland (1887), Gysinge i Gästrikland (1888), Storvik i Gästrikland (1888), Mackmyra i Gästrikland (1889), Konga i Småland (1889), Wargön i Västergötland (1890) samt Strömsbruk i Hälsingland (1890). Således åtminstone 11 anläggningar. Fabriken i Järpen och Gysinge byggdes i samarbete med bröderna Magnus och Nils Hansson, som också var betydande konstruktörer av sulfitfabriker. Fabriken i Järpen byggdes av "The Flodquist Patent Sulphite Company Ltd". Det ska ha hängt samman med att C. W. Flodquist efter rättegången ägde D. O. Franckes patenträttigheter i England. Även utomlands uppfördes fabriker enligt hans system. Totalt ska han ha medverkat vid anläggandet av mer än 20 sulfitfabriker. I början av 1890-talet tillträdde han som chef för Järpens sulfitfabrik. I Cellulosaföreningens festskrift från 1918 kan läsas: "Det blev Flodquist som kom att föra den svenska sulfitindustrin fram till en verklig blomstring". Han får nog anses vara en av den svenska massaindustrins mest betydande tekniker och överskuggar utan tvekan den mer omtalade Carl Daniel Ekman, som dock var pionjären.

C. W. Flodquist avled i Stockholm endast 47 år gammal.

Summering

Rosendahlsverken kom, främst genom D. O. Franckes initiativ, att bli unikt i den svenska massa- och pappersindustrins historia. 1858 anlades Önans Träsliperi som det första sliperiet i Norden. 1860 startades Sveriges troligen andra halmkokeri i Götafors Massafabrik. Korndals Pappersbruk blev därigenom Sveriges första integrerade fabrik för tillverkning av maskinpapper. 1871, eventuellt 1872, blev Götafors Massafabrik den sannolikt första fabriken i Sverige att tillverka sodamassa. 1879 anlades Sveriges andra sulfitfabrik och världens första kalciumbisulfitfabrik i Götafors Massafabrik. Det hela får betraktas som en mycket stor bedrift.

Källmaterial

"Papper och massa i Västergötland, Bohuslän och Dalsland. Från handpappersbruk till processindustri", Utgiven 2011 av Skogsindustriernas historiska utskott. Författare: Jan Rennel.

"Papyrus 1895-1945, På traditionsrik grund", Torsten Althin, Esseltes Göteborgsindustri AB, 224 sidor. Boken är en minnesskrift i anledning av Aktiebolaget Papyrus 50-årsjubileum och är tillägnad vice Häradshövding Marcus Wallenberg. Boken innehåller en utförlig beskrivning av verksamheten längs Mölndalsån alltifrån starten och har väsentligen kopierats i den föregående referensen.

Författarna kan nås på följande adresser: lennarteriksson.ele@gmail.com, lennartstolpe@telia.com.

Massa- och pappersbruk på vykort

Lennart Stolpe

Förändrad vykortsmarknad

De vykort, som man förr skickade som hälsning från fjärran ort, har idag förmodligen nästan helt ersatts av egna bilder tagna med kameran i en mobiltelefon och överförd till mottagaren som ett MMS (Multimedia Messaging Service). Vill man skicka ett pappersvykort kan man själv bestämma motivet genom att ta en bild med sin mobil och skicka bilden elektroniskt till ett tryckeri. Sedan får man en bunt av sitt vykort i brevlådan. Postnord ger till och med möjligheten att skicka vykortet direkt med text till adressaten utan att det passerar den egna handen. I den mån det idag finns nygjorda vykort till salu visar de färgglada vackra turistvyer, avsedda att imponera på adressaten.

Gamla vykort hade ibland ett annat motivval och förvånansvärt ofta hittar man sådana med bilder av fabriker. Man kan spekulera i orsaken till att skicka en hälsning med ett vykort på en fabrik. Kanske ville man visa sin arbetsplats eller ortens stolthet, fabriken som gav arbete och försörjning. Kanske var fabriken det enda intressanta motivet från en ort. Kanske var kortet en beställning av fabriken ägare, att skicka i marknadsföringssyfte. Nästan genomgående verkar dessa fabriksvykort ha svartvita bilder, tillverkade i en tid när färgfoton var en exklusivitet.

Sulfitfabriker som motiv

Av Göran Tidstam, med ett mångårigt förflutet inom skogsindustrin, bl.a. vid den legendariska sulfitmassafabriken Billeruds Bruk i Säffle, numera Nordic Paper Seffle, har jag fått låna en samling vykort som föreställer sulfitfabriker, ett av Görans samlarobjekt. Samlingen omfattar för närvarande ca 130 vykort, men växer hela tiden. Det har funnits ett åttiotial sulfitmassafabriker i Sverige, och när år 2021 har passerat finns det två kvar: Domsjö och Nymölla. Av dessa åttio fabriker finns 53 stycken avbildade i vykortssamlingen, en prestation i sig, men antalet kommer med all säkerhet att öka med tiden. En del fabriker finns avbildade med upp till fem olika varianter, från olika tider och ur olika vinklar. Några av de mest populära vykortsfabrikerna är Storvik (Hammarby), Hörnefors, Klarafors och Strömsnäsbruk.

Typiska kännetecken

Det är en fascinerande bild som växer fram när man bläddrar i denna samling. Det finns ett antal flygbilder av fabriker och massavedslagren, sedda ur ett fågelperspektiv, är alltid imponerande. Granveden som användes skulle ligga ett år på vedgårderna för att den harts, som fanns i veden, skulle brytas ned. Annars fick man all världens problem vid papperstillverkning av massan.

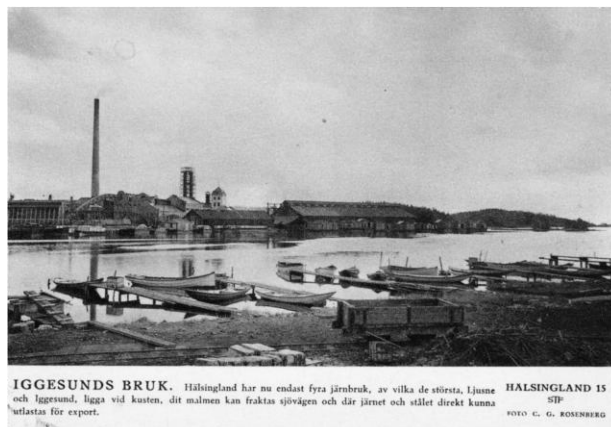
Att det verkligen är en sulfitmassafabrik på bilden avslöjar det alltid framträdande höga syratornet. Likaså kan man se om det fanns en spritfabrik genom den typiska silhuetten av tornet med destillationskolonnerna. Närmare hälften av de svenska sulfitmassafabrikerna hade också en spritfabrik. De flesta av dessa byggdes före 1920.

Massafabriker var inte historia för 100 år sedan

För 100 år sedan, när byggandet av fabriker för sulfitmassa hade varit som mest intensivt ett par årtionden, avstannade byggandet ganska abruptt. Efter 1920 har det bara byggts tre sulfitmassafabriker. Men fabrikerna var många och representerade en ny tid med industrialisering och ny teknik.

Det som däremot var historia var den gamla typen av järntillverkning. De talrika stångjärnssmedjorna hade försvunnit under "jämbruks-döden" och ståltillverkningen skedde med nya metoder. Järntillverkningens historia sträcker sig hundratals år bakåt i tiden och är väl dokumenterad och omskriven och ordet "bruk" var oftast liktydigt med järnbruk.

Ett intressant exempel på hur den svenska brukshistorien ofta beskrevs, visar ett kort utgivet av Svenska Turistföreningen, troligen 1923. På kortets framsida står: "IGGESUNDS BRUK. Hälsingland har nu endast fyra järnbruk, av vilka de största, Ljusne och Iggesund, ligger vid kusten, dit malmen kan fraktas sjövägen och där järnet och stålet direkt kunna utlastas för export."

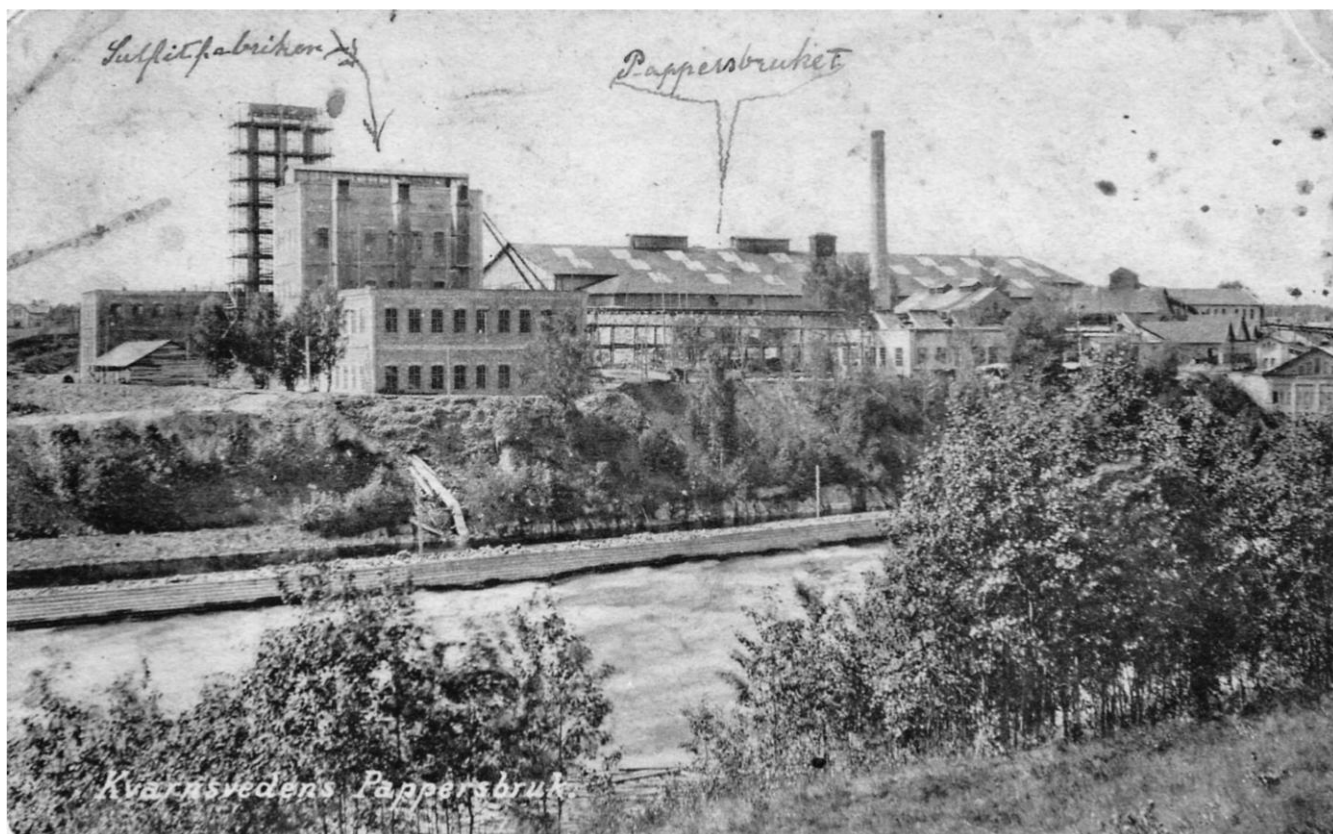

Sanningen är dock att bilden visar Iggesund massafabrik, med sulfitfabrikens syratorn och spritfabrik avtecknande sig mot horisonten. Denna massafabrik var för övrigt en samlokalisering av en sulfitfabrik och en sulfatfabrik, en då ovanlig kombination. Den var endast fem år gammal när kortet togs. Uppenbarligen var dock järnbrukshistorien mera intressant för Svenska Turistföreningen.

Datering

Det går inte att av kortet direkt avgöra när det är taget. Om kortet har använts för att skicka en hälsning kan avsändardatum eller poststämpeln ge en uppfattning om senaste datum för fotograferingen. Vissa förlag hade också, tillsammans med förlagets namn, tryckt en bokstav som angav år för fotograferingen.

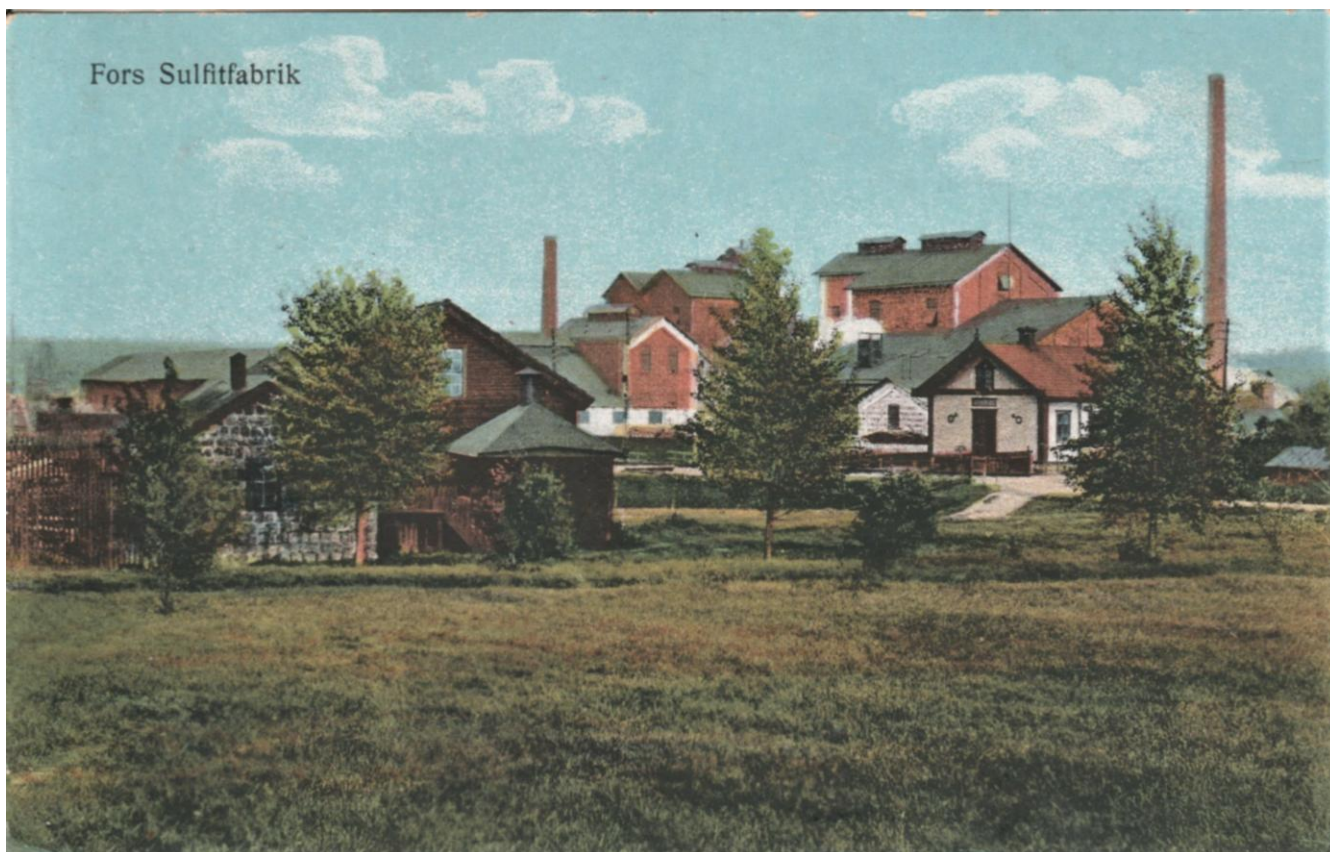
Nedan visas några av bilderna ur samlingen. Fakta i figurtexterna är hämtade ur respektive del av "Papper och massa"-böckerna utgivna av Skogsindustriernas Industrihistoriska utskott. Den som har tips om ytterligare kort till samlingen kan kontakta Göran Tidstam på goran.tidstam@telia.com

Ett något medfaret vykort med Kvarnsveden som motiv. Kortet är (osäkert) poststämplat 1909. Sulfitmassafabriken kördes igång 1906 sedan man konstaterat att den sulfitmassa, som levererades från sulfitfabriken i Skutskär till Kvarnsvedens pappersbruk, blev alltför dyrbar i frakt. Avsändaren har varit vänlig nog att markera vad som är sulfitfabrik och vad som är pappersbruk. I texten på baksidan finns dock inga referenser till motivet på framsidan.. Avsändaren är glad att vara hemma från lasarettet.

Sulfitfabriken i Göta (1905 - 1976) vid Göta Älv på ett flygfoto från 1938. Notera det enorma virkeslagret. Bakom syratornet skymtar tornet på en spritfabrik. Sulfitfabriken anlades av G.T Lindstedt, en av grundarna till Billeruds AB i Säffle. När han sålde sin andel i detta företag slöt han ett avtal att inte bygga någon ny fabrik i Värmland. De nya ägarna ville inte ha konkurrens om massaveden. Istället byggde Lindstedt fabriken i Göta och köpte mycket virke från Värmland. I ett lerskred 1957 försvann halva fabriken ut i Göta älv och tre personer omkom. Fabriken reparerades och kördes vidare med mindre kapacitet samtidigt som man byggde ett träliperi.

Sulfittfabriken i Fors, Dalarna, kördes igång 1895. Denna färgbild finns på ett vykort avsänt 1918 från Fors till Stockholm med ett porto på sju öre. Fotot är troligen handkolorerat och kortet är tryckt av Svenska Litografiska AB, Stockholm, oklart när. Det framgår inte heller när fotot är taget, men 1918 hade färgfotografen knappast utvecklats så här långt. Fabriken i Fors hade i början stora miljöproblem med recipienten Forssjön och sjösystemet nedströms, på grund av utsläppen av lut och fiber, något som knappast framgår av den idylliska bilden.

Billeruds Bruk i Säffle. Sulfittfabriken (1884-2021) var länge världens äldsta sulfittmassafabrik i drift. Fotot är förmodligen taget 1927. Spritfabriken byggdes 1920 och pappersbruket 1922. Syratornet med träställning byttes ut mot ett betongtorn 1932. Fabriken startades 1884 av ingenjören Victor Folin och ekonomen G.T. Lindstedt. Den var nyskapande i fråga om en del teknik, bl.a. kokarkonstruktionen. Den var unik också genom att man gjorde en vinst redan första året.

Tre papperssläkter Rosenqvist i Småland

Torbjörn Rosenqvist

Släktforskning

Bakgrunden till denna artikel är att jag och min syster Sigrun Rosenqvist började släktforska. Då hittade min syster en omfångsrik och intressant artikel om familjerna Källman och Rosenqvist och deras verksamhet i Höljeryd i NPH-nytt 1976 nr 3, "Anteckningar om handpappers-tillverkningen i Långaryds socken i Jönköpings län", med fortsättning del II i nr 4 1976 och del III i nr 1 1977. Författare var den legendariske pappershistorikern Gösta Liljedahl.

Gösta Liljedahl hade gjort en noggrann utredning av släktskapsförhållanden, personal, ägarförhållanden, livsvillkor, brukens produktion, vattenmärken med mera. Ett önskefynd för en nybörjande släktforskare! I NPH-nytt 1977 nr 1 skrev Harry Ericson artikeln "Hans farfar och far var pappersmakare" om kyrkoherden i Södra Vi, Henning Rosenqvist.

Vi har funnit i vår släktforskning att det fanns tre släkter Rosenqvist i Småland, med anknytning till papperstillverkning. Anmärkningsvärt är att det inte verkar ha funnits någon egentlig släktskap mellan dessa, utan att två av dem har tagit sig samma efternamn som en kollega.

Röttle pappersbruk nära Gränna anlades 1646 av greve Per Brahe och var Smålands första pappersbruk. Det upphörde 1879. Platsen för bruket är utmärkt i Röttleåns ravin från sjön Bunn ned till Vättern och är väl värd ett besök, även om själva pappersbruket är rivet och flödet i Röttleån mindre än förr på grund av vattenkraftutbyggnad. Flera kvarnar och andra gamla industribyggnader finns dock bevarade.

Den första släkten Rosenqvist

1747 blev Lars Svensson, född 1724 soldat nr 124 Rosenqvist i Angelstad. 1759 avled han i Pommern. Han var gift med Gunnel Persdotter och de fick fyra söner: Sven Johan 1749, Jonas död efter ett år, Carl 1755 och Petter 1758.

Sven Johan Rosenqvist var först pappersgesäll vid Strömma pappersbruk i Blekinge och blev sedan pappersmästare vid Gustafsfors pappersbruk i Pjätteryd. Han var gift två gånger, först med Anna Fagerqvist i Blekinge. De hade fem barn. Den äldste sonen Lars Petter blev "pappersfabriquer" i Pjätteryd. Anna avled 1788. Andra giftet 1789 var med Carolina Christina Geijer från Ullerud i Värmland. De bodde i Pjätteryd och fick två söner som nådde vuxen ålder.

Mellanbrodern Carl, född 1755, blev pappersmästare vid Sävsjöströms pappersbruk i Lenhovda. Med hustrun Maria Margareta Pihlgren fick han nio barn. Äldste sonen Lars Peter föddes 1783 och han blev gesäll vid Röttle pappersbruk.

Yngste brodern Petter, född 1758, blev pappersgesäll vid Gustafsfors och gifte sig med Helena Johansdotter. De fick bara en son som dog efter en månad.

Den här Rosenqvistsläkten var alltså väl etablerad i papperstillverkningen i Småland.

Platsen för Röttle pappersbruk pekas ut av författaren.

Den andra släkten Rosenqvist (och familjen Källman)

Samtidigt med Lars Peter Rosenqvist fanns i Röttle även Jonas Kjellman, född i Haurida 1776, och Abraham Pettersson som föddes i Gränna 1787. Abraham kom till Röttle 1802. Både Jonas och Abraham gick i lära hos pappersmakare Karl Ekvall och blev uppenbarligen goda vänner som följdes åt

Abraham Pettersson, min anfader, bytte efternamn till Rosenqvist någon gång mellan 1806 och 1810. Det är mycket troligt att han lånade kamraten Lars Peters efternamn. Jag har inte funnit någon som burit det namnet tidigare i släkten.

1807 gifte sig Jonas Källman med soldatdottern Margareta Jacobsdotter Bergstedt från Gränna och blev pappersmästare vid pappersbruket Höljeryd i Långaryds socken som numera tillhör Hallands län. Abraham Rosenqvist blev också pappersmästare i Höljeryd och 1813 gifte han sig med Margaretas yngre syster Sara Bergstedt. Abrahams sonsons dotter, lärarinnan Karin Rosenqvist (min fars faster), har berättat att Abraham kom från Gränna och blev pappersmakare i Höljeryd tillsammans med sin kompanjon Jonas Kjellman.

Abraham och Sara Rosenqvist fick åtta barn, två söner blev pappersmakare. Den äldste Lars Petter (1816-1849) gifte sig med Sara Elisabeth Orre från Kållerstad samma dag

Vattenmärke Höljeryd, bikupa med AR, "Abraham Rosenqvist". (NPH-nytt nr 4 1976 bild 17)

som Carl Johan Källman gifte sig med systemen Hanna Maria Orre. Det hade tydligen blivit en tradition att en Källman och en Rosenqvist skulle gifta sig med varsin syster.

Lars Petter och Sara fick sju barn varav fyra nådde vuxen ålder. Lars Petter avled bara 33 år gammal 12 mars 1849. Enligt sondottern Karin Rosenqvist var han ute på skogsarbete, då hästen råkade i sken. Han skyndade sig hem för att lugna sin fru Sara som var gravid och i samband med denna händelse avled han av okänd orsak. 3 maj samma år föddes deras sista barn, Laurentia Petronella. Den unga änkan flyttade, åtföljd av barnen, kort tid efter makens död tillbaka till barndomshemmet i Kållerstad, där hennes far var kronofogde.

Äldste sonen Henning föddes 1841. Han var endast åtta år när fadern dog. Det gick honom dock ganska väl. Han fick studera och blev kyrkoherde i Södra Vi. Han är min farfars far och det är han som åsyftas i titeln på Harry Ericsons artikel i NPH-nytt 1977 nr 1.

Yngste sonen Carl Robert, som föddes 1847, blev pappersmakare och fick överta Höljeryd. Under hans tid blev lumppapperstillverkningen olönsam, och han sålde Höljeryd.

Den tredje släkten Rosenqvist

2019 fick jag en mycket nära DNA-matchning med Solveig Breiman och hennes barnbarn Maxime Löfblad. Solveigs mor var född Rosenqvist. Kunde det finnas någon släktskap där?

Solveigs morfars farfar Gustaf Fredriksson Rosenquist (1815-1890) föddes i Pjätteryd och antog namnet Rosenquist då han blev pappersgesäll vid Ryds pappersbruk i Götersyd 1837. Hans föräldrar var soldaten Fredrik Magnus Ohs som föddes 1790 i Gustafsfors, Pjätteryd och Gunhild Svensdotter från Ljungarum.

Fredrik Magnus mor var jungfrun Mariana Charlotta Hedin, född 1764 i Närke. Det finns ingen uppgift om fadern i dopboken. Fredrik Magnus hade heller inte fått något sonnamn. Vem var fadern? Och varför tog hans son namnet Rosenqvist?

När Fredriks första barn, dottern Greta, föds 1811 finns Petter Rosenqvist (Rosenqvistsläkt nr 1) med bland dopvittnena, liksom då sonen (blivande pappersgesällen) Gustaf föds 1815. När sonen Andreas föds 1818 är Sven Johan Rosenqvists dotter Anna Catharina Rosenqvist (Rosenqvistsläkt nr 1) dopvittne.

Hade Gustaf lånat namnet Rosenqvist från papperssläkten Rosenqvist då han blev pappersgesäll? Eller fanns det kanske något släktskap också?

Sven Johan Rosenqvist var ju änklingsens sommarbror 1789 - han gifte sig andra gången 22 oktober samma år. Jag misstänkte därför att han kanske kunde vara den okände fadern till Fredrik Magnus Ohs. I så fall skulle det finnas ett släktskap mellan släkterna 1 och 3. Någon DNA-matchning som styrker detta har vi hittills inte funnit. Dessutom skulle det inte förklara DNA-matchningen mellan mig (släkt 2) och Solveig Breiman (släkt 3).

Hur hänger nu dessa tre släkter ihop?

Det verkar alltså som om två småländska papperssläkter (nr 2 och nr 3) tagit sig namnet Rosenqvist, efter samma Rosenqvistsläkt (nr 1) när de blev verksamma inom papperstillverkningen. Någon DNA-matchning mellan släkterna 1 och de två övriga har vi alltså inte funnit. Däremot verkar det finnas ett sådant mellan släkterna 2 och 3 enligt följande:

2021 fick jag en ny nära DNA-matchning med Elisabeth Östnäs, och vi hade båda matchning med Solveig Breiman. Gemensamma anor för Elisabeth och mig var Andreas Samuelsson Unnerus (1675-1734) och Anna Cavallia (1688-1725).

I dopanteckningen för Fredrik Magnus, som blev soldaten Ohs och far till pappersgesällen Gustaf Fredriksson Rosenqvist (släkt nr 3), står mademoiselle Mortana Catharina Cavallia som ett av vittnena.

Mortanas far, kapten Gustaf Adolf Cavallius (1739-1802), var den som grundade Gustafsfors pappersbruk i Pjätteryd 1785-1786. I husförhörlängden för Gustafsfors 1779-1792 finns också Gustaf Adolfs äldre bror sergeanten Olof Cavallius (1737-?). Bröderna Cavallius var kusinbarn till min och Elisabeth Östnäs' gemensamma ana Anna Cavallia.

Gustaf Adolf Cavallius var gift med Elisabeth Larsdotter Lemchen, vars far Lars Lemchen var pappersmästare vid Strömma pappersbruk där Sven Johan Rosenqvist varit gesäll.

En okänd far till Fredrik Magnus Ohs från släkten Cavallius skulle kunna förklara DNA-matchningarna mellan Solveig Breiman (släkt nr 3), Elisabeth Östnäs och mig (släkt nr 2).